

Mellem Gram og Ribe

Af

August F. Schmidt¹⁾

Indholdsoversigt: Indledning. — Egnen. — Bygninger. — Tyende. — Hyrder. — Husdyrene. — Redskaber. — Markarbejde. — Korn og Boghvede. — Arbejdet i Mosen. — Barksalg og Savlad. — Høslæt. — Høst. — Tærskning og Rensning. — Føden og dens Tilberedning. — Hør og Uld. — Farvning. — Tøj. — Vask. — Lys og Ild. — Aftensæde. — Jul og Fastelavn. — Pinsebrud. — Midsommer. — Bryllup. — Fødsel og Døb. — Død og Begravelse.

*

På de følgende Sider vil der blive givet en kortfattet Skildring af det gamle Bondeliv i Egnen mellem Gram og Ribe, min fædrene Slægts Hjemstavn. Herfra er optegnet meget om den gamle Folkekultur. Hovedparten af dette kulturhistoriske Stof skyldes Lærer *Marcus Jensen Skov* (10/1 1844—3/9 1914), der var fra Gården Åskov sydligst i Gram Sogn. Han tog Lærereksamen fra Tønder Seminarium 1866 og var senere, 1873—1896, Lærer i *Birkelev* (Vodder S.). Det var navnlig i denne Tid, han nedskrev alt, hvad han vidste om fortidigt Folkeliv i Egnen. Især i Midten af 1880'erne sendte han mange Optegnelser til Pastor *H. F. Feilberg*, Darum, der udnyttede dem i sin Ordbog over jydsk Almuesmål I—IV (1886—1914). Skovs Ma-

¹⁾ *Carlsbergfondet* og *Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse*, der understøtter mine Studier, bringes herved en ærbødig Tak.

teriale opbevares nu i Dansk Folkemindesamling, hvor det findes under Arkivnummeret 1922/71 i en Protokol (Folio) på 281 af Feilberg paginerede Sider samt 98 upaginerede, løse Sider. Hertil kommer 23 Breve fra Skov til Feilberg fra Tiden 7/10 1884—17/3 1914, de 18 er fra Årene 1884—89. M. J. Skovs Optegnelser findes i Protokollen hulter til bulter mellem hinanden, nedskrevne efterhånden som han er kommet i Tanker om dette eller hint Emne, eller som han har fået fat i Oplysninger ved at udsperge Omgivelserne. Han benævner selv sine Optegnelser med Ordet „Pillemad“. I det følgende vil det Stof blive udnyttet, Skov har tilvejebragt, suppleret med Optegnelser andet Steds fra. Fremhæves kan her fhv. Skovrider *Emil Lunds* Samling af Folkeminder, der ligeledes findes i vort Folkeminderarkiv. *Emil Lunds* Optegnelser (fra 1928) stammer i det væsentlige fra Gram Sogn, hvor hans Fader var Lærer i *Kastrup* 1866—71. Skovrider *Lunds* Meddelelser udfylder på visse Områder på bedste Måde Skovs Materiale. Endvidere er hentet Oplysninger fra *Evald Tang Kristensens* Bøger, fra den lokalhistoriske Litteratur, der findes om Egnen og fra forskellige utrykte Optegnelser i Dansk Folkemindesamling, indsamlet af forskellige.

Egnen.

I Egnen mellem Gram og Rødding er der endnu betydelige Rester af den gamle Storskov: *Farrisskoven*, og Fyrren i *Fjersted* Skov nordvest for Spandet er endog blevet anset for en Relikt fra den sidste store Fyrretid i Oldtiden². Skoven er i Vest og Sydvest blevet standset af Fladså, Gram Å og Gels Å; her er Engdrag og her var forhen Hedesletter³.

Gram Slot og *Gods* kom i Århundredernes Løb til at præge Egnen stærkt⁴). Bønderne kom til at høre under Godset, men

²) A. Oppermann i *Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark VI* (1922), 181, jfr. sammest., 158, 164, 178 ff.

³) Om Egnens Geologi se *Keld Milthers* i *De danske Heder I* (1943), 52. *Knud Jessen* i *Sønderjyllands Historie I* (1931), 16, 25, 31.

derfor levede de naturligvis deres eget Liv rundt i de små *Landsbyer*, der havde deres lokale Selvstyre under Ledelse af en Oldermænd, der fungerede et År ad Gangen. I mange Landsbyer fik man i det 16.—18. Årh. nedskrevet udførlige *Landsbylove* eller *Grandevedtægter*⁴⁾, der giver gode Oplysninger om Forholdene i Landsbyerne i Fællesskabets Tid.

Landsbyerne var i gammel Tid ofte omgivet af et *Dige*. Erindringer herom haves fra *Birkelev*, *Gånsager* og *Vinum*. Hvor Jordbunden var lav, var i Stedet for et Risgærde. Jorden indenfor Dige og Gærde kaldtes *Gaden*. Her gik Svinene, der fik lidt Foder i et Trug, men ellers sørgede for sig selv. Jordvolden eller Diget tjente bl. a. til Beskyttelse mod *Ulve*, der ikke ret turde vove sig indenfor denne Landsbybeskyttelse. I 1884 fortalte en 76-årig Mand, at hans Fader i Nærheden af *Gånsager*, der lå i Udkanten af store Hede- og Mosestrækninger, havde set en Ulv. Vildmarken var tidligere mange Steder bevokset med Skov, derom vidner det Purlkrat, som endnu findes her og der. Her kan Ulve have holdt til længe. *Lindetskov* er den sidste Rest af gammel Storskov i Egnen. *Heden*, der 1860—90 blev stærkt bebygget, hører til *Gånsager*, *Gasse*, *Hønning* o. s. v. Da Jes Pedersen fra *Gånsager* o. 1800 vilde have et Barn døbt, blev hans Barselvogn under Kørslen over *Mosen* og *Heden* efter *Gånsager* til angrebet af *Ulve*. De sprang over *Hammelstokken*, og Manden tænkte, at nu var alt tabt. Men så sagde Konen, at de var draget ud i Guds Navn og færdedes i et lovligt *Ærinde*, hvorfor også Gud skulde råde for Udgangen. Manden fattede derefter Mod, og det lykkedes ham at komme fra *Ulvene*.

Fattige og strenge har Levekårene været for Hedelandets Befolkning, hvad Folkeoverleveringen på en ret humoristisk

⁴⁾ Se nærmere herom Caroline E. Andersens Værk: *Grams Historie* (1926).

⁵⁾ Udgivet i *Danske Vider og Vedtægter I—V* (1903—38) ved Poul Bjerger, Thyge J. Söegård og August F. Schmidt.

Måde beretter om i Anekdoten om *Enderupskovs Aftægt*, der i en af Optegnelserne lyder således:

„Enderupskov er en mager By, og man har fra gammel Tid villet gøre Nar af Folkene. Den ligger oppe på en høj Bakke, der går fra Øst til Vest, og den falder meget stejlt af mod Syd. Neden for langs Foden af Bakken fra Øst til Vest løber Gjels Å. Når man nu har en Aftægstmand, så sætter man ham op på en halv Lundstikvogn, giver ham et halvt Pund Tobak og en Kridtpibe og lader ham så russe af ned i Åen, så er man af med ham. Det er Enderupskovs Aftægt“⁶⁾).

Overleveringen om „Enderupskovs Aftægt“ oplyser os om en probat Form at yde Aftægt på. Den er et spottende Udtryk for, hvor dårligt det var i en fattig Egn at blive Aftægstmand hos Bønder, der kun havde det allernødtørftigste til Livets Op- hold. Muligvis oplyser „Enderupskovs Aftægt“ os om virkelige Forhold i fjerne, fattige Tider, hvor man i adskillige Lande styrtede uønskede gamle Mennesker ned ad en Skrænt, eller også ekspederede man dem ud af Tilværelsen på en anden Måde⁷⁾).

En anden Fortælling oplyser ligeledes om Enderup-Skov- egnens Fattigdom i gamle Dage: Der var en Kammerherre på *Gram*, der bestyrede hele Godset. En Gang skulde den gamle Kromand i Tiset, Hans Kristensen, køre med ham til Ribe, og de kørte naturligvis gennem Enderupskov. Så siger Kromanden til Kammerherren: „Hvad siger De nu om denher Egn?“ Ja, det kunde han ikke sige noget om, den så jo noget dårlig ud. „Ja“, siger Kromanden, „de er så arme, at de ikke har Klæder til Kroppen“. — „Å“, siger Kammerherren, „de ser helt ordentlige ud, når de kommer ned til mig“. — „Det kan a nok sige Dem Grunden til, for de har kun en Kjole og et Par Støvler for

⁶⁾ Evald Tang Kristensen: *Molbo- og Aggerbohistorier II*, S. 56. Lundstikke, Pinden, der på de gamle Vogne holder Hjulet fra at skride ud over Aksen.

⁷⁾ Se nærmere herom min Redegørelse i *Sønderjydske Maanedsskrift* 1941, 97—102.

hele Byen, og det hænger i Skolen. Når de så skal til Gram eller ud til Ribe, går de hen til Skolen og tæjer det, for der ved de jo, det er“. Den Snak gjorde så meget, at Folkene i Enderupskov blev fri for Afgifter i et Par År⁸⁾. I en anden Optegnelse hedder det, at i gamle Dage havde de kun et Par Støvler der, men dem havde Folk også god Gavn af; thi enhver, der skulde ud at rejse, måtte bruge dem⁹⁾.

Smørrebrød med kogte Kartofler som Pålæg kaldtes i Gram-egnen „Enderupskovs Vost“, ligesom Månen der kaldtes „Skjoldager Sol“. — Tesæt (Tilsæt), Armod og Elendeher ligger i en Trekant (Tiset i Gram S., Arnum i Højrup S. og Enderupskov i Gram S.). Fra Enderupskoveggen kunde det også hedde, at der var så lidt Græs på Agrene, at man kunde gerne trave en Skældebasse (Skarnbasse) mellem Stråene. Skov fortæller følgende Anekdote om Mølby Syd for Enderupskov. „Mølby Langenge“ havde gammel Berømmelse, og under Høsletten her måtte Forslætteren jævnlig se tilbage, om de andre kom med. „Er I her, Karle!“ råbte han til dem. Engene var så lange, at de kunde få tre Kammissoltasker¹⁰⁾ fulde af Hø i hvert Skår. Var Engene godt groet, kunde de få en Sækfuld i hele Avlen, ellers blev det ved en Posefuld. Til denne Anekdote følger Skov: „Mølby er ellers en sølle By med megen mager Sandjord, og der er ingen Eng til Byen“¹¹⁾.

De fattige Kår, Folk måtte leve under i Hedeegnene nødvendiggjorde den størst mulige Sparsommelighed, især hvor der skulde bruges rede Penge. Når således Bønderne fra Roager og Vodder Sogne foretog en Tønderrejse med Hest og Vogn, måtte den gøres så billig som vel muligt, almindeligvis kostede Rejsen ikke mere end 3 Sekslinger (Søslinger). På Rejsen til Stads gav Bonden en Seksling ud til Fortæring. For denne fik han en

⁸⁾ E. Tang Kristensen: Jydsk Almueliv, Tillægsbind II, Nr. 24. F. Ohrt: Sønderjydske Folkesagn (1919), 82.

⁹⁾ E. T. Kr.: Jydske Folkeminder IX (1888), S. 105.

¹⁰⁾ Kammissol, Overtrøje, også om Kjole, Skørt o. fl. Klædningsstykker.

¹¹⁾ E. T. Kristensen: Molbo- og Aggerbohistorier II (1905), S. 55-56.

Snaps. Kunde han over det, brugte han to Sekslinger og fik derpå to Snapse, én, når han kom og én, når han drog af. Han havde selv Meldmad med, desuden Tobak, Fyrstål og Tinderkruk (Tønderkrukke). Var de i By, stoppede de af deres egen Tobak. Han spændte selv Hestene for og fodrede selv med det medbragte Foder. For Staldrummet havde Værten Gødningen. Skønt han ikke tjente meget ved, at en Bonde tog ind til ham, bad han ham dog i de høfligste Udtryk om at komme igen. Kørte en Bonde til Stads, havde han altid en Spade med for det Tilfælde, at en anden Vogn skulde møde ham. I Hulvejene kunde de ikke komme forbi hinanden, uden at de måtte udjævne de dybe Hjulspor. Dersom et Kørespor blev for slagere (Hæld i en Vej) eller havde for mange Hælder (skrå Steder), kørte man blot et Spor ved Siden af. Når Hjulene gik i de dybe Hjulspor, skræbte Lundstikkerne imod Kanterne. Der toges også en Reservevognkæp med, da der let kunde tabes en af de løstsiddende Vognkæppe.

De fattige Egne Vest for Gram og Syd for Ribe er nu næsten opdyrkede, og den almindelige Levelfod er her i Overensstemmelse med andre danske Egenes¹²⁾. *Befolkningstætheden* er nu også betydelig større end for blot et Århundrede siden. I Gram—Rødding-Eggen tiltog Befolkningen i Tiden 1900—1935 med 50—100 pCt., Vest herfor aftog den¹³⁾.

Bygninger.

Bøndernes Bygningsskik i Ribeeggen var o. 1700 ved at undergå en meget vigtig Ændring, idet man fra Bindingsværk gik over til Benyttelse af Grundmur. Om denne Forandring foreligger flere samtidige Vidnesbyrd. En Sognepræst i *Vilslev Nord* for Ribe oplyser i 1766, at det „at brænde Teglsten og at

¹²⁾ Om Livet i en gammel Slægtsgård i de fordums Hedeegne, se Olav Iversen Kjems' Bog: *Kjemsgaards Saga og Slægterne Kjems* (1939). Jfr. M. Refslund Poulsens Afhandling: *Hans Krügers Samtidige i Haderslev Vesteramt* (i *Festskrift til H. P. Hanssen, 1932, 229—38*).

¹³⁾ Aage Aagesen i *De danske Heder II* (1943) 266, 275.

bygge med Grundmur i Stedet for Bindingsværk er (skønt ganske langsomt) på en Tid af 50 År avanceret ligesom Skridt for Skridt fra Sønder til Nord. Murstenene til de grundmurede Bygninger Syd for Ribe brænder Bønderne selv i Jordovne¹⁴). Fra *Bevtoft Sogn* fortæller en Forfatter i *Oeconomisk Magazin* 4. Bd. 1760, S. 323: „Det bliver nu 80 a 90 År siden, da en Provst [o: Præst, 1658—1704] Hr. Jørgen Boysen . . . som en af de første i disse Egne satte Teglblænderi i Stand, skønt af ringe Betydning. Bønderne begyndte da at brænde Sten; det er siden den Tid i disse vestre Herreder i Haderslev Amt så godt som almindeligt, at der i hver By er bleven Teglovne¹⁴).

Grundmursbygninger blev efterhånden i det 18. Årh. de fremherskende i Egnen omkring Ribe, også Øst og Syd for denne By, selvom der dog også kunde findes almindeligt Bindingsværk i Landsbyerne¹⁵). De gamle Bønderhuse, der stod i Byerne o. 1850—70, var i mange Tilfælde byggede o. 1740.

Byggemåden var stærkt påvirket af den *nordfrisiske Stil* med den rundbuede Indgangsdør og den høje, spidse Gavl over Døren. I de nye grundmurede Bygninger, der afløste Bindingsværket i Tiden efter 1740, kom der i Stuen i Stedet for åbent Ildsted en smuk Bilæggerovn, og den fremvoksende Husflid kom i høj Grad til at præge Hjemmene.¹⁶) Navnlig i Tiden efter 1850 forsvandt Bindingsværket og erstattedes af Grundmuring. Derfor stammer så mange Stuelænger i Sydvestjylland fra 1860—70'erne. I Hygum Sogn kunde der dog endnu omkring 1920 ses Bindingsværk. Murstenene brændte man selv i en primitiv *Teglovvn*, gravet ned i en Lyngbakke. Brændselet var Klyne fra Moserne.¹⁷) To eller tre Bønder havde en Ovn, der kunde tage o. 10.000 Sten; de satte den selv op, og de kunde efter Behovet skiftes til at brænde Sten. — På Bymarken var udlagt et Stykke Jord til fælles Lerkastning,

¹⁴) Jfr. H. Grüner-Nielsen i *Sprog og Kultur* X (1941), 66 ff.

¹⁵) Se Kortet i H. Zangenbergs *Bog: Danske Bøndergaarde* (1925), 87.

¹⁶) Thøste Thøstesen: *Fra Hygum Sogn* (1928), 21.

¹⁷) Axel Steensberg: *Gamle danske Bøndergaarde* (1943), 33, 34.

og der kunde man tillige hente Murerleret. Et sådant Areal er siden ofte blevet solgt på Grande for en Kande Brændevin, men Køberen kunde dog, når han fik Hullerne jævned, få en god Fenne eller Toft ud af Lergravsområdet.

Om Aftenen, når der blev fyret inde i Teglovnen, var det overtækkede Rum foran Ovnen det fælles Samlingssted for Byens Folk, både gamle og unge. Tiden fik man til at gå på bedste Måde med at synge Viser og fortælle Historier. Teglbæreren og hans Kone trakterede gerne med en Kop Kaffe og somme Steder med en lille Kaffe-punch, uden at det dog i nogen Måde blev til Svireri.¹⁸⁾

Thøste Thøstesen nævner fra *Hygum* Sogn, at der blev førhen enkelte Steder brændt Sten af Beboerne selv, „man ser endnu [o. 1928] mange Steder disse gamle Sten i Murene, mærkede med vedkommendes Navn“. Hans Petersen i *Fæsted* brændte mange til Salg omkring ved 1840. De kostede dengang 28 gamle Skilling pr. 100 Styk.¹⁹⁾ Ældre Tiders Teglovne er nu forlængst blevet afløst af industrielle Foretagender, store Teglværker. På Gram Gods fandt denne Overgang Sted allerede i Slutningen af 1850'erne, da der her anlagdes et Teglværk, der o. 1900 blev afløst af et stort Damp-teglværk.²⁰⁾

Når man o. 1840—50 skulde bygge, gravede man de store, flade Syldsten ned, en efter en efter en Snor, så murede man med fedt Ler og Sand. Murenes Højde var sjældn mere end 3½ til 4 Alen, vistnok for at spare på Stenene, men derimod var Tømmeret højt og rankt, som man kan se på de Bygninger, der stammer fra den Tid. Ved Byggeri i *Hygum* Sogn blev Stenene for det meste hentet i *Spandetgård*, længere hen i Tiden fik man dem på *Baungård*, de var knap så store. Senere blev der bygget en Teglovn i *Hygum* lige nordenfor Fattiggården. Stenene var noget sandede, men der var ingen Salpeter i dem. Det

¹⁸⁾ Om Teglovnsgilder, Rejsegilder og Klinegilder se min Bog: *Arbejdsgilder* (1938) 4—20.

¹⁹⁾ Thøste Thøstesen: *Fra Hygum Sogn* (1928), 87.

²⁰⁾ Caroline Emilie Andersen: *Grams Historie* (1926), 399.

var i 1840'erne ikke særlig dyrt at bygge en Gård. Hans Petersen i *Fæsted* solgte 4 Stude på Tønder Marked, de kostede 28 Daler kurant, medens det kun kostede ham 36 Daler i samme Mønt at få Gården flyttet. En Bygmester murede, tømrede og udførte Snedkerarbejdet selv. Snedkerarbejdet blev lavet om Vinteren hos den Mand, der skulde bygge om Sommeren. Akkordarbejde kendtes ikke. 1858 fik Peter Wolthers fra Hygumskov 4 Rigsbankmark i Dagløn og en Svend fik 2 til 3.²¹⁾

De Oplysninger, der forefindes om de gamle Bøndergårdes Bygninger — fra Tiden før 1850 — er få og spredte, men man kan af dem alligevel godt modtage et Indtryk af Husenes Indretning i Landsbyerne i det 18. og første Halvdel af det 19. Århundrede. Af de tre Grundplaner (Fig. 1, 2, 3) af Gårde fra Åskov, Gelsbro og Kastrup ser man straks, hvorledes Gårdene var indrettede.²²⁾

I særlig gammel Tid var lerklinede Vægge, især i Udbygningerne, det mest almindelige.²³⁾

I gamle Bygninger var mellem Muren og Taget anbragt ovenpå Remmen (Bjælken hen over Muren) *Aasbaar-* eller *Ousbaarsten*, d. v. s. Sten, der stod på Enden fra Remmen skrå op mod Loftet. Mellem Aasbaarstenene og Taget havde Rotter og Mus rigtig deres Regimente. — *Taget* var af Halm eller Lyng. Rygningen (Manningen) var dækket af lange, flade Græstørv (Mansajer). — *Vinduerne* bestod af Blæreskind, der først omkr. 1650 afløstes af Ruder, indfattede i Blysprosser. De ældste Glasruder, som endnu kunde findes i gamle Bøndergårde omkr. 1850, var tykdannede og havde mat, grønlig Farve. På Midten havde de en særlig tyk buetformet Hvirvel. Vinduesrammerne

²¹⁾ Thøste Thøstesens: Fra Hygum Sogn (1928), 86—87.

²²⁾ Jfr. Sønderjydske Aarbøger 1897, 193—98.

²³⁾ Fra en lidt nyere Tid stammer de såkaldte Skærvægge, der var opmuret af rå eller ubrændte Sten. Skorstenene opmuredes altid af rå Sten og muredes i Ler. Stenene og Leret brændte sammen i et Stykke, og ved Nedbrydning kunde man derfor næsten ikke slå sådant Murværk fra hinanden. I Birkelev måtte o. 1884 derfor ingen Skorsten opmures i Ler, men i det ringere Bindemiddel Kalk.

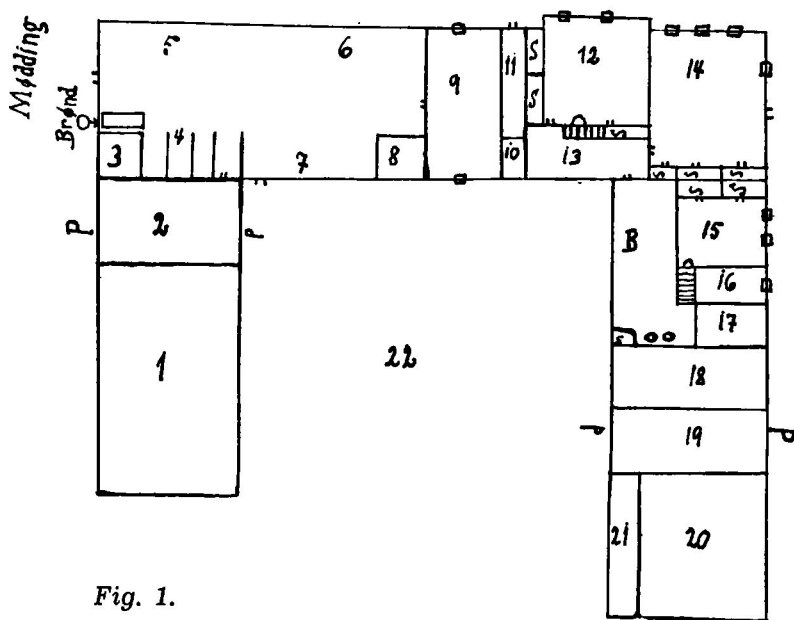

Fig. 1.

Nord

Grundplan af Aaskov (Gram Sogn) i M. J. Skovs Barndom. Efter Kladde af Skov, tegnet af August F. Schmidt. 1) Hølade. 2) Forlo til Kvingål (Korngulv). 3) Svinesti. 4) Heste. 5) Ungkvæg. 6) Køer. 7) Kalve. 8) Kalvesti. 9) Lo. 10) Kammer. 11) Forstue. 12) Døns. 13) Køgen (Køkken). 14) Stue. 15) Lille Døns. 16) Kammer, forhen Ovn. 17) Mørk Kammer. 18) Brændsel. 19) Forlo. 20) Faar (60). 21) Svinesti. 22) Mødding, brolagt, meget hul. Plads for Faar og Ungkvæg om Sommeren, naar de gik til Drift. B: Bryggers. S: Seng. s Sand. ○○ Das □ Vindue. = Dør. ≡ Loftstrappe. Jfr. Sønderjydske Aarbøger 1897, 193—98.

havde ofte intet Beslag, de var sømmet fast til Karmene, hvilket hindrede Oplukning af Vinduerne. Stuerne var derfor, ikke mindst om Vinteren, altid fulde af usunde Dunster.

Stalde til Heste, Hornkvæg og Svin fandtes oftest i Fortsættelse af Beboernes Opholdsrum (se Grundplanerne). Man kunde fra Køkken eller Bryggers gå direkte ud i Stalden, hvor Ordens- og Renlighedstilstanden, især om Sommeren, for de fleste Gårdes Vedkommende måtte kaldes svinsk, ofte i den Grad, at den hindrede Dyrenes Trivsel og skadede Sundhedstilstanden.

Loft over Staldene fandtes ikke. Først i nyere Tid blev det almindeligt at lægge Bræddeloft. Tidligere nøjedes man med Stænger, lige og krumme af alle mulige Træarter og i spredt Uorden ovenpå Bjælkerne. Over Stængerne bredtes et tyndt Lag langstrået Rughalm, der hindrede det korte Hø i at falde ned i Stalden. Loftlaget kaldtes æ Hjol eller æ Slyer. — En *Stald* var Båsen for hver 2 Kreaturer. Staldens (egl. Båsens) Rand ud til Staldgrøften kaldtes *Tilling*. Tværværket mellem Staldene hed *Bejsling*, og *Standbånd* var Benævnelser på den Stolpe med Jernstykke, hvorved Høvederne var bundne.

Mange Gårde havde en eller to Ladebygninger, der benyttedes til Lo, Brænderum, Vognport og til Husrum for Korn og Hø. Hørummet kaldtes æ Hjøfak. Når man lagde et *Logulv*, anbragte man under dette et (eller flere) *Hestehoveder* for at Gulvet skulde blive mere gjolder (o: klingre bedre), så gik Tærskningen med Plejl lettere. Måske har der også været forbundet Overtro dermed.²⁴⁾

I Dagligstuen (æ Døns) og Storstuen bestod Gulvene af faststampet *Ler*, der ved højtidelige Lejligheder bestrøedes med Porsgrønt eller grønne Kviste. Til daglig nøjedes man med Sand. I Forstuen (æ Framgol), Køkkenet og Bryggerstet lagdes almindelig *Stenbro*. Det var først ret sent, Brædegulvene blev almindelige i Bøndernes Stuer.

Køkkenet var et Bondehjems vigtigste Lokale, her rådede Husmoderen uindskrænket og her blev Maden lavet. I de gammel dags, rummelige Skorstensmundinger var det åbne *Fyrsted* indrettet. Foran Skorstenen fandtes en Madrand til at hænge Kød op i, og på tværs af Skorstenen, omtrent 4 Fod over Ildstedet, var anbragt en Jernstang, der benævntes æ Sorstang (Sodstang). Ned fra denne Stang hang Jernkæder med Krog på den nederste Ende, hvor Gryderne blev anbragt. Til Stegning

²⁴⁾ M. J. Skov oplyser, at i en Gård i Asser ved Løgumkloster blev o. 1870 en Mur revet ned ude i Stalden. Der fandt man et *Menneskehoved* under Remmen, Ansigtet var vendt ind efter. Det blev muret ind igen på samme Sted. Hvornår eller hvorfor det var anbragt der, vidste man ikke. Måske skulde det hjælpe mod Vanstyrt.

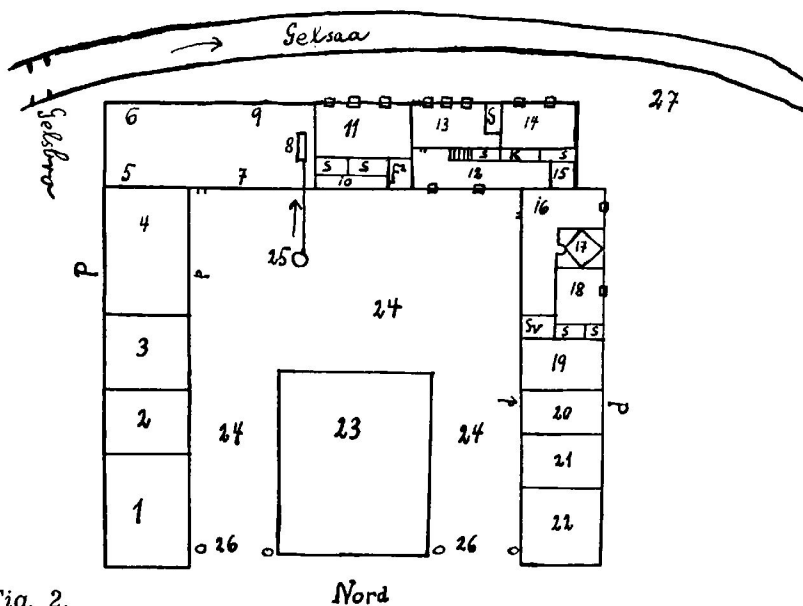

Fig. 2.

Grundplan af en gammel Gård ved Gels Å og nær Gelsbro. Efter Kladde af M. J. Skov tegnet af Aug. F. Schmidt. 1) 5 Jordfag Rug. 2) Lo. 3) Jordfag til Hø. 4) Tærskelo. 5) Heste. 6) Ungkvæg. 7) Kalve. 8) Vandtrug. 9) Køer (8). 10) Gang. 11) Stuen. 12) Køkken. 13) Dagligstuen. 14) Lilledøns. 15) Kælder. 16) Bryggers. 17) Ovn. 18) Bryggerskammer. 19) Boghvedelade. 20) Tærskelo, 21) Brændsel. 22) Vogne og Får. 23) Mødding, Pladsen lavere og brolagt. 24) Stenbro, højere og ren. 25) Brønd. 26) Led. 27) Have. = Dør. □ Vindue. S. Seng. P. høj Port. p. lav Port. K. Kammer (Brændevin og Øl.) Sv. Svinesti. Loftstrappe. o. Pæl. F. Framgulv.

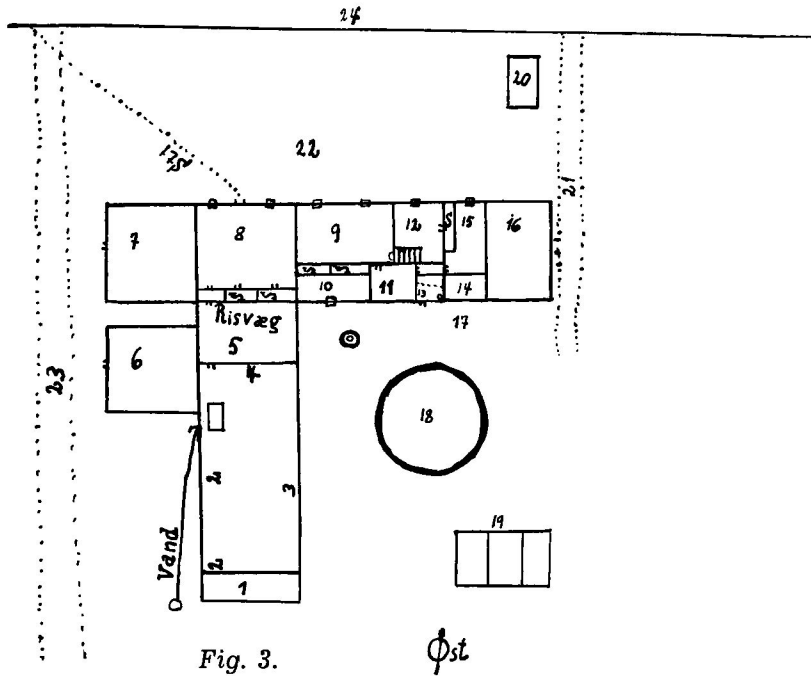
brugtes en Jerntræfod, hvorpå Stegeredskaberne stilledes. Der var Ild på Fyrstedet hele Dagen. Når Dagværket var endt, samledes *Ildgløderne* i en Dynge, befriet for Asken. Gløderne dækkedes med et tæt Lag Flaver, d. v. s. Lyngtørv. Ovenpå disse bredtes et tykt Askelag, der fjernedes næste Morgen, hvorefter Ilden atter kunde anvendes. Denne Fremgangsmåde kaldtes *Ildragning* og sparede ny Optænding og Tid. — Når *Flæsket* efter endt Saltning toges op af Saltkarret, hængtes det til *Røgning* oppe i Skorstensmundingen. Efter Røgningen hængtes det op på Loftet, hvor det blev anbragt på Skorstensens Ydermur,

eller også blev det gemt ned i Maltkisten, godt dækket af Maltet; det gav Sulet en god Smag, mente man. — Tit fejede en Bonde selv sine Skorstene.

Bryggerset lå ved Siden af Køkkenet. Her var en stor om-muret Kobberkedel med underliggende Ildsted anbragt i Nærheden af en Skorsten. Grubekedlerne (Grukiel), som disse Kedler kaldtes, var så store, at de kunde rumme adskillige Spande Vand. De benyttedes, når der skulde koges Vand til Slagting, Vaskning og Brygning. I Bryggerset udførtes mange kvindelige Arbejder. Nogle Steder havde man også Bageovnen her.

Mælkestuen eller *Mælkekælderen*, hvis en sådan fandtes, lå indtil Bryggerset og anvendtes både til Mælkerum og Spisekammer. Ophobningen i et Rum af alle mulige Fødemidler og Mælken var uheldig, fordi Mælk i høj Grad er modtagelig for dårlig Luft og Maddunster. I kolde Vinterdage anbragtes Mælkefadene på Hylder under Loftsbjælkerne i den varme Dagligstue. Varmen fremmede Flødeafsætning, Kulden hæmmede den. Når Mælken efter et Døgn's Forløb toges ned fra Hylden, skummedes Fløden af den. Men Flødens Smag var nu påvirket af Stueluften, og dens Overflade var fuld af Støv og Fnug. Fløden samledes i Flødespanden, hvor den syrnedes, og når man havde Fløde nok til en Kærning — det kunde godt vare 8 Dage ved Vintertid — hældtes den i Kærnen. Forinden fik den dog tilsat en Farve, der lavedes af Saften af røde Gulerødder. Denne Tilsætning gav under Kærningen Smørret en gulagtig Farve og et højst tiltrængt tiltalende Udseende.

I Bøndernes *Stuer* var der ikke særlig mange Møbler. Et Chatol, et Par Borde, nogle Stole med Sæder af Halmreb, to eller tre Dragkister, hvori Familiens Gangklæder og Linned fandtes. Endvidere et Stueur og et Hængeskab (æ Skænkskaf). I Dagligstuen på Gården *Gelsbro* (forlængst nedbrudt) stod på Kakkellovnen en stor Messingtallerken. Ved Døren stod Klokken og ved Siden af hang et blankt Messingbækken. Over den ene Seng var et Pengeskab, og inde i den anden (for Enden)

Grundplan af en gammel forlængst nedbrudt Gaard i *Kastrup* (Gram Sogn). Efter Kladde af M. J. Skov tegnet af Aug. F. Schmidt. 1) Høllade. 2) Køer. 3) Kalve. 4) Heste. 5) Lo. 6) Jordfag. 7) Jordfag. 8) Pisel. 9) Døns. 10) Kammer, 11) Køkken. 12) Lille Døns. 13) Forstue. 14) Svinesti. 15) Mælkekammer. 16) Brændsel. 17) Stenbro. 18) Mødding, ikke brolagt. 19) Vognport. 20) Ovnhus. 21) Fort. 22) Have. 23) Kørespor. 24) Landevej. S. Seng. ○ Das. □ Vindue. = Dør. ≡ Loftstrappe.

var også et Skab. Over denne Seng var der ud til Stuen en Rik med Tallerkener. Langs Vinduerne stod et bredt og meget tykt Egebord, bag hvilket en lang Bænk var anbragt. For Bordenden var ligeledes en Bænk, Husfaderens Plads. — I *Åskov* havde man et lignende Egebord.

Til Dagligstuens Opvarmning brugtes en solid, støbt Kakkelovn, en *Bilæggerovn* med Indfyring fra Køkkenet. Brændsel var der nok af i de store, kun lidet udnyttede Moser, der fandtes trindt om i Egnen. — *Spinderokken* havde selvfølgelig Plads

i Dagligstuen, hvor også fandtes en „Uro“, der hang i en Snor under en Bjælke. Som Navnet angiver, var den altid i Bevægelse, og hermed mente man, at Luften i Stuen blev fornyet. Uroen var lavet af Halmstrå, farvet i forskellige Kulører. — I Dagligstuen fandtes også *Alkover*. Af disse lukkede Sengesteder havde hver Gård altid flere. I Alkoverne var de hygiejniske Forhold yderst slette. Disse rummelige Sovesteder med Plads til to eller tre Personer kunde nærmest sammenlignes med store Trækasser, hvori Brædderne var tæt sammenføjede. En Glidedør eller en almindelig, smal Dør gav Adgang til Alkovens Indre. Her lå på et Halmunderlag de tunge, næsten uopslidelige hjemmelavede Sengedyner. Sommer og Vinter var Sengeklæderne ens, og det må vel have nærmet sig til Selvpinsel at sove i Alkovesenge en hed Julinat, når Temperaturen derinde næsten var tropisk. Trods det, at Alkoverne var i høj Grad usunde at sove i, elskede de gamle Bønder dem. Her kunde de efter Dagens Møje lægge sig til Hvile og samle Tankerne. Om Morgenen tidlig, når Folk stod op, lukkedes Døren til Alkoven omhyggeligt, og den blev senere kun åbnet, når Sengen skulde redes. Af denne Grund slap Nattevarmen fra Dynerne ikke ud af Alkoven, og der var derfor også dejlig lunt, når man atter gik til Ro. Men samtidig hindredes den friske Lufts Adgang til Alkovens Indre, der svangredes af menneskelige Uddunstninger og af muggen Luft fra den klamme Sengehalm. Sengeklæderne udluftedes kun sjældent, hvorfor Alkoverne, hvor syge og sunde Mennesker måtte sove mellem hinanden, absolut virkede sygdomsspredende.

Brøndene (æ Kjæele) var stensatte med Kampesten fra Bunden til den øverste Rand. Omkring Åbningen, der var af betydelig Diameter, var anbragt en skærmende Karm. Til at trække Spanden med Vandet op af Brønden anvendtes en *Brøndvippe*, æ Svævl, der bestod af en lodret stående rund, bjælkeketyk Træbom (i Reglen af Eg), godt fæstet i Jorden ved Siden af Brønden. Ca. 4 m over Jordfladen, på Toppen, havde

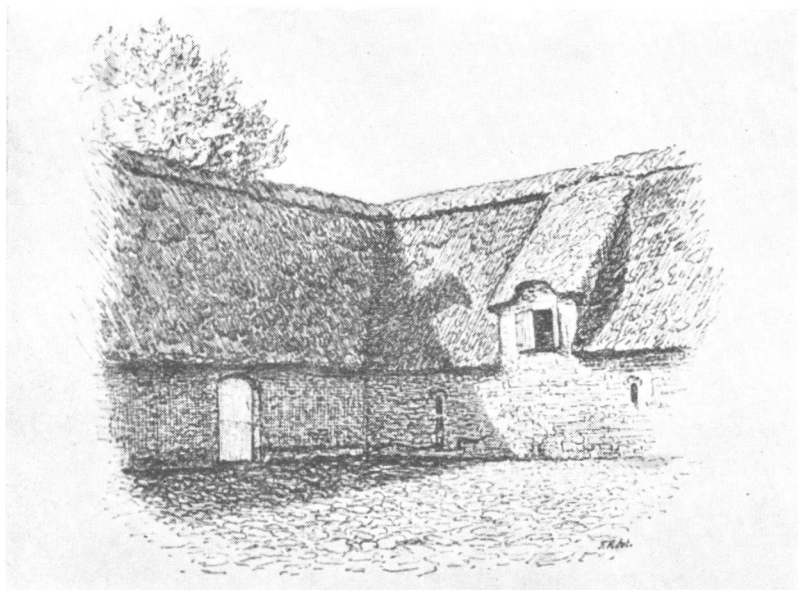

Fig. 4. Hjørne af en Gårdsplads, o. 1885.

Bommen en Tvege, enten naturvokset eller lavet. I Tvegen hvilede vandret en lang Tværbom, afbalanceret på Midten med Kontravægt på den ene Ende, og ved den modsatte Ende var en lang glat tynd Stang fastgjort, hvorpå der var anbragt en Jernkrog til Spanden. Det var et besværligt Arbejde at trække Vand op på denne Måde, selvom Kontravægten på Tværbommen dog lettede det en Del.

Uden for Stuehusets ene Facade havde Bonden sin inddigede *Have* (Kålgård), hvor der dyrkedes Kål, lidt Kartoffler, Gulerødder, Løg, Persille og Timian. Nogle hyppigst forkrøblede Træer og Buske fandtes også i de fleste Kålgårde, der ofte henlå i misrøgtet Tilstand, selv i Sommerens mest grødefulde Tid. De få Frugttræer, der kunde være i en gammel Bondehave, var af uædle Arter og dårligt plejede. Buskene, næsten udelukkende Ribs- og Stikkelsbærbuske, savnede ligeledes Pleje. Kun de hårdføre, nøjsomme Hyldetræer stod her som andre

Steder i fuld Frodighed og skænkede de utaknemmelige Mennesker deres Overflod af lægende og nærende Blomster og Bær. I Kålgårdens luneste Krog havde *Bistaderne* deres Plads. — Lidt Blomster fandtes også, gerne i et lille Bed langs Muren. Blomsterne var næsten udelukkende af Staudernes hårdføre Slægt. Sammen med Stokrosen klods op ad Husmuren stod de i broget Blanding. Yderst, tæt forenede, voksede de små duftløse, beskedne Tusindfryd i længevarig Blomstring. På Taget voksede St. Hans Løg, Folketroens Plante.

Endelig skal nævnes, at i de gamle Gårde havde *Møddingen* gerne sin Beliggenhed mellem Husene på Gårdspladsen. På Gården Gelsbro kunde man køre rundt om Møddingen (se Grundplan Fig. 2). Da der sjældent var Brosten i Møddingen, blev der ved Opskovling hvert År fjernet Jord fra Pladsen, så Møddingstedet kunde efterhånden blive en betydelig Hulning i Jordsmonnet. Møddingen lå førhen tit i betænkelig Nærhed af Indgangsdøren og Brønden. Dyngens Plads har naturligvis i ikke ringe Grad været afhængig af Gårdspladsens Størrelse og af de enkelte Husbeboeres Renligheds- og Ordenssans.²⁵⁾

Tyende.

På Gårdene i *Fæsted* havde man i 1850—60erne 2 Karle og 2 Piger samt en Dreng til at passe de tøjrede Kreaturer i Sommermånederne. En voksen Karl fik i Løn indtil 24 Specier og en yngre Karl 16 til 18. En Pige fik 15 a 16 Specier og Drengenes Sommerløn var omkring ved 8 Specier. Ved Fæstemålet blev der ikke undtaget noget Slags Arbejde, og der var for det meste et godt Forhold mellem Husbond og Tjenestefolk.²⁶⁾ Tillod Pladsen det, sov *Tyendet* også i Alkoverne, men ellers var *Karle-kammeret* ude i en Krog af Stalden, kun skilt fra denne ved et utæt Bræddeskillerum, hvori var en lille Åbning i Stedet for Dør. De rå Slydestænger som Loft øgede

²⁵⁾ Ang. Møddinger se iøvrigt Aug. F. Schmidt: *Møddinger og Gødskning*, 1939, med sønderjydsk Stof.

²⁶⁾ Thøste Thøstesens: *Fra Hygum Sogn* (1928), 85.

Uhyggen. Sengen var sammenslået af ru Brædder. Ovenpå ofte muggent Halm lå Sengetøjet. Staldkammeret var nogle Steder uden Vindue. Andetsteds fandtes i Ydermuren indmuret en Rude, der gav et mat Lys ind i Rummet, hvor der fandtes en Dragkiste til Folkenes Tøj, endvidere en Træbænk, et Katte-trug og nogle gamle Træsko. Et broget Selskab af Heste, Køer Stude og gryntende Svin var Karlekammerets nære Naboer. De var, ligesom Fluerne, urolige at bo sammen med.

Hyrder.

I Landsbyfællesskabets Tid vogtede *Byhyrden* Kvæget i Løsdrift. Efter Markernes Udskiftning (i *Gånsager* 1792) lod hver Gårdejer sit Kvæg passe af en Hyrdedreng. I *Rødding* tudede i Fælleskabets Dage Byhyrden om Morgenen i sit Horn. Så lukkedes fra hver Gård Køerne ud, hvorefter Hyrden, der kom gennem Gaden, drev dem ud på Overdrevet. Om Middagen, når Hornet atter lød, var Køerne samlede på en fælles *Malkeplads* (en indhegnet, omtrent firkantet Løkke) Syd for Vejen i Byens østlige Del. Når Køerne ved Aftenstide dreves ind i Byen, søgte hver Ko af sig selv hjem til sin Bås.²⁷) I *Vodder* passede Byhyrden ikke Hestene, meddeler M. J. Skov, de passedes af Bønderne selv, og det gik på Omskift. Forresten gik Hestene til Drift ligesom Høvederne, kun måtte enkelte hildes eller have Slinger på, for at man igen kunde gribe dem. Køerne gik på Højmarken (æ Hymark) og på Heden mod Nord ved *Holbæk* og vogtedes af Hyrden. Ungkvæget gik på Heden (i Syd og Øst) og vogtedes af to Dreng, som Hyrden skulde koste og lønne. Om Natten kom Kvæget hjem på Stalden, men Hestene derimod blev altid ude. Om Middagen dreves Ungkvæget hen på en høj Pold, — å æ Stand. Der var en Øster-, Hvilbjerg- og Sønderstand. Hvilbjergstanden var o. 1884 endnu kendelig nok. Det var en høj Pold midt i Hvilbjerg Mose. Den var altid dækket af et rigeligt Lag *Fæld* (det gamle visne Græs fra Året i

²⁷) A. J. Marcussen: *Rødding By og Sogn* (1930) 44.

Forvejen). Køerne blev drevet hjem om Middagen for at mal-kes. Om Morgenen og om Middagen, når Køerne skulde ud, tudede Hyrden i sit Horn, og enhver drev da sine Køer ud af Stalden. Kom nogen for sent, måtte han selv drive sine Køer ud til Hyrden på Marken. Hyrden i *Gånsager* sagdes at have større Indtægter end Degnen i Vodder Sogn. Ligesom Degnen havde han frit Hus og Brændsel samt Foder og Græs til 2 Køer. Men dernæst fik han, foruden en Løn i Penge, på en bestemt Dag i Ugen et Mål Mælk af alle Køer i Byen og et Fjerdingskar Rug af hver Stald (5: 2 Kreaturer). Ved Juletid var det hans Ret at gå rundt og bede om Flæsk, Kød, Brød, Smør, Æg, Tællelys o. s. v. Da tog han sin Kone med, og i en Tørvekurv modtog de Gaverne, æ Revenyrer (Reveny 5: Indtægt). Flere Gange måtte de hjem for at tømme. Hvert Sted blev de be-værtede med Snaps og Øl, men da det kunde blive for meget, tog de en Flaske med og fyldte i, hvad de ikke kunde drikke. Så fik de bedre Ligen (Gavn) af den modtagne Spiritus. Fra *Hygum* Sogn oplyses, at i Fællesskabets Tid græssede Hestene og de mælkeydende Køer på Toften hjemme ved Gården, me-dens Ungkvæget og Goldkøerne gik i Fællesdrift ude på Fæl-lesjorden og på de vidtstrakte Heder i den vestlige Del af Sognet. Her findes endnu synlige Minder fra Fællesskabets Tid. På Læsiden af store skrånende Hedebanker ses de gamle *Folde*, hvor Kreaturerne lukkedes ind om Natten. Disse Folde er cir-kelrunde, fra 12 til 24 Alen i Diameter, eftersom de har været brugt til Kalve eller voksne Kreaturer. Indhegningen har været høje Diger af Hedetørv og ovenpå har der rimeligvis været Risgærde. I *Fæsted* har man endnu Navnet „Den lange Forte“, det er Vejen fra Byen til Kjemsgård.²⁸⁾

Til Fårene holdt Byerne om Sommeren en Herdreng (Hyr-dedreng), om Vinteren skulde Byhyrden se efter dem. I *Gåns-ager* havde Bymændene en Dreng, der vogtede Kalvene i Løs-drift. Denne Dreng holdt Byen særskilt. Øst for Byen var nogle

²⁸⁾ Thøste Thøstesens: Fra Hygum Sogn (1928) 23—24.

Agre, der somme Tider blev benyttet til Græsning for Kalvene. De dreves der ud gennem en Luge (Låge) i den østre Side af Gadehegnet, og Marken, som de græssede på, blev efter Lugen kaldt Lugeagre, et Navn, der endnu var almindelig 1885. Skulde Lugeagre tilsåes, blev Kalvene græssede andet Steds.

Hyrdedrengene, der efter Byhyrdernes Afskaffelse passede de enkelte Gårdes Kreaturer, kunde tit have det strengt og ensomt i deres Pladser på en fremmed Gård. De måtte opholde sig i al Slags Vejr ude på Mark og Hede, og de har i nogle *Remser* givet Udtryk for deres ofte triste Tilværelse. Hyrderemserne oplyser hyppigt om dårligt Vejr. „De rejner, å de suser, de sier så gråt i Sky, Gud nåd vi arme Jøvwre, vi har så landt te By“, begynder en Remse fra *Fole*.²⁹⁾ — Et nyttigt lille Bidrag til Oplysning om en Hyrdedrengs Kår o. 1870 i *Rødding* har min Farbroder, *Peter Schmidt* (1858—1948) fra Rødding, meddelt i følgende Optegnelse: „Min første Plads som Hyrdedreng var i Rødding hos Thøste Junker og Hustru Margrethe Junker, født Kjær, fra Vester Lindet. Jeg var hos dem i fire Somre og manglede hverken Mad eller Drikke. Kaffe fik vi om Morgenen Kl. 5. Kl. 9 Mellemmad med Ost, Bitterost. Man skulde passe på ikke at sige Pølse, for så røg Osten væk [når man kom til at puste til den]. Hver eneste Dag spiste vi Boghvedegrød som den ene Ret til Middag med tyk, sur Mælk til. Om Aftenen fik vi Mælk og Grød. Så var der ikke mere på Spisesedlen. Det kan vel ikke kaldes Herreretter, hvad vi fik, men man kunde leve ved det, der blev budt os. Værre var det med alle de vredagtige Ord, man måtte døje uden at mukke. En Dreng, der vilde svare igen, var en Skidt, og så tav man jo til Grovhederne. Når jeg om Middagen kom hjem med Kørerne, blev der gerne et Hus, de var tørstige og løb til Vandtruget. Grethe stod i Køkkendøren og skældte mig Huden fuld: „Se nu, se nu, Gud bevare os, den kunde falde og brække Halsen, hvem skal så betale den, hu ha—“ og mer i den Dur. Jeg tav og der ske-

²⁹⁾ Evald Tang Kristensen: *Jydsk Almueliv I*, Nr. 73.

te ingen Ulykke. På Marken havde vi Hyrder det mere frit, særlig da jeg var blevet konfirmeret og kom til at tjene en Sommer i *Brem* hos min Morbroder Samuel og Moster Trine. De var meget venlige mod mig og gav mig en god Føde; men tidlig op og tidlig i Seng var Skikken der. Om Morgenen ud til Fårene i Østermarken, hvor de stod tøjrede. I den tidlige Morgenstund kunde det hælde, at Mikkell Ræv var i Færd med at ville nappe et Lam, men han turde ikke komme ind i Tøjrslaget. Fårene værgede tappert for Lammene ved at stampe i Jorden, så det dundrede. Når jeg så nærmede mig, luskede Mikkell af. Til November fik jeg udtjent i *Brem*. Derefter fik jeg af mine Forældre Lov til at rejse til Danmark. Det kneb med at få Tilladelsen, men tilsidst fik jeg den“. ³⁰⁾

Husdyrene.

Kvæget kom på Stald ved Mortensdagstide (10/11) eller mellem Mortensdag og Jul, og var Jorden uden Sne, kom det ud igen i Marts. Malkekøerne holdtes længst på Stalden. I 1850erne var der tre tørre Somre i Træk. Den første var den værste, men efter den var der et ualmindeligt mildt Efterår, hvor Kreaturerne gik ude til Juleaften; thi de skulde dog have Juleaftensnadver. En af de største Gårdmænd i *Gånsager*, Jens Clausen Beck, havde kun Ungkvæget og de Køer, der ikke gav Mælk, på Stald i 14 Dage, i den øvrige Tid hin Vinter bjergede disse Husdyr selv enten helt eller delvis Føden. — Slap Foderet for tidligt op for en Bonde, kørte han rundt til hver Mand i Byen eller Sognet og bad om en Klappning. Man sagde da, at han kørte rundt med *æ Hungervuen*. I *Birkelev* slog de engang *Kvæget* ud til Hellig tre Kongersdag. Det vred Byhyrden sig ved. Den Dag vilde han nok have haft fri. Når Kreaturerne

³⁰⁾ Om Hyrdeliv se videre H. F. Feilbergs Afhandling: »Barndoms-liv i Vesteregnet« (Sdj. Arb. 1897, 200—16), hvori findes Oplysninger fra M. J. Skov fra *Åskovegnen* i 1850erne. Se også L. B. Poulsens Hyrdrengereindringer fra *Obbekær* og *Fæsted Mose* (Festskrift til H. P. Hanssen 1932, 240). Om Peter Schmidt se: »Gamle Rødding-Folk« (Sønderjydske Jul 1949).

havde et kønt Hårlag, sagde man, at de var så små som Mus, eller de var snild i æ Hår. Æ Mjælkspejl var et Mælke-tegn ved Køer. Det er Striben fra Børen (vulva) ned ad, hvor Hårene vender op efter. Striben skulde være bred. En lang Hale var også godt. En Mælkeslæver kaldtes en Ko, der var udmærket til at give Mælk. Når en Ko afmalkes (malkes for sidste Gang) en Torsdag Morgen eller Søndag Morgen, vil den komme til at kælte om Dagen. Trækkes en Ko til Tyr efter at den er malket, får den en Kviekalv, men trækkes den hen før, får den en Tyrekalv. Når en Ko ikke vil blive tyregal (oksnat), skal man efterhånden give den et helt Brød, men hverken et Menneske eller noget andet Dyr må få deraf. Det var også brugt at stikke et Søm gennem Øret på en Ko, der ikke vilde blive tyregal. En Kviekalv af Kvie var et Egebol i Huset. Den måtte man endelig bruge til Opdræt. En Stud, der var højt kløvet ibag, vilde Prangeren gerne vrage, men en Stud, der var lukket ibag, „den klør hans Nejs etter.“

Svinebesætningerne var før o. 1850 små. Om Svin var Ord-sproget: „Di kjør hen å ger hjem lisom æ Svin“, d. v. s. at i gammel Tid kørtes Svinene til Skovs, for at de kunde æde sig fede i den Tid, der var Agern og Olden. Man kørte dem derhen, for at de ikke skulde kunne finde hjem igen. Et andet Mund-sprog om Svin lød: „Mælk og Havre gir kort Gris, Vand og Hav-re gir lang Gris“ (o: magre Grise). Blev et Svin opfodret ved al Slags Skrabning hed det at klatte et Svin op. Når man fik en lille Sogris, skulde den sættes baglæns ind i Stien, for at den ikke skulde blive vråd. En Kviekalv måtte derfor ikke komme baglæns i Stien, thi da bliver den ikke tyregal. Fik man en ny *Høne*, tog man den stiltiende og holdt den op i Skorstenen og lod den skrabe Benene der tre Gange fra oven og ned ad; den løb da ikke hjem igen. Når man satte en Hønselort ved hver af de tre første Kålplanter, der blev plantet, vilde Hønsene ikke røre Kålene.

Redskaber.

Bonden var førhen Altmuligmand. Han lavede selv det meste Håndværkstøj og de fleste Redskaber, der var nødvendige til Gårdens Drift. Intet måtte gå til Spilde. En Kasteskovl kunde således tildannes af en gammel Træsko, når Bunden var hel. Enkelte kunde forsåle Støvler og Sko, og *Hestetøjet* flikkede man også selv på, når det gik i Stykker. Hestene havde Stangmiler, og de styredes ved en enkelt Tømme, en Streng til hver Side, Krydstømme kendtes ikke. Hammelrebene var sammensnoede af flere Strengte ugarvet Hestehud. I Regnvejr rækkedes de, men i tørt Vejr krympede de sammen. — Enhver Landmand holdt selv sit *Jern*, og drog han til *Smeds*, tog han Brød og Brændevin med til sig selv og Smeden.³¹⁾ Ligeledes en Pose Tørvekul, idet enhver Gård selv brændte sit Kul, og Smedene benyttede ikke Stenkul. Græsleer lod sig bedre fremstille ved Tørvekul end ved rigtig Kul. Bonden arbejdede selv i Smedien, trak Bælgen og slog med Forhammeren. Smeden fik kun Betaling for sit Arbejde, han lagde jo ikke Materiale til.

Til sin *Arbejstvogn* lavede den vindskibelige Bonde selv Langvognen, Vognkæppene, Hammelstokken, Svinglerne, ja undertiden også Stjerten³²⁾ og Pindelærringerne. Tit kunde Bønderne langt mere. De huggede selv Træet op til Fælgen og kunde også selv slæbe (sløv) Vognen eller sætte Sløvet (æ Sløv), d. v. s. Gangen på. Gangen var Hjulfælgen.

På Arbejdsvogne brugtes ikke Forsmæk og Bagsmæk. Skulde der køres Klyne (Tørv), slog man en Bagsmæk sammen af Fjæl

³¹⁾ Jfr. A. J. Marcussen: Lintrup og Hjerting Sogne (1923), S. 111: Smeddag hos Knud Smed i M ø g e l m o s e (Hjerting S.), der boede i en Jord- og Lynghytte. Smedens Måltid bestod af Rugbrød, Kartofler og Salt.

³²⁾ Stiv Stjert kendtes ikke. Den Stjert, man brugte i gammel Tid, var meget bevægelig, den kunde både gå op og ned, så langt det skulde være. Var der en Knold imellem Hjulsprene, borede Enden sig deri, og kørte de ned ad Bakke, og de vilde holde Hestene lidt op, stod Stjerten op imellem Ørene på Hestene. Dertil hørtes en stadig Raslen af Koblerne, forårsaget ved den Bevægelse, som Stjerten altid var i, men værre var det, at den tillige stødte Hestene.

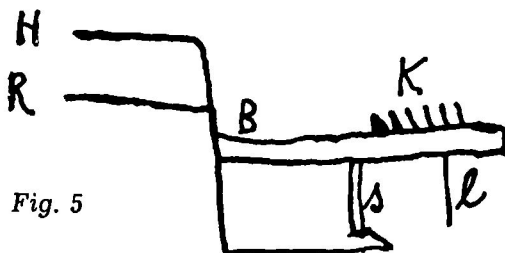

Fig. 5

og foran sattes Klynerne. På Vognene var ikke meget *Jerntøj*, så en Vogn var nemt jernet. Det var ikke sjældent, at to Mænd i samme By havde hver en halv Vogn beslået med Jern. Når de skulde køre til Byen, kom de med en halv Vogn hver, som de satte sammen; deraf Benævnelsen: „lægge til Vogns“.

Skovbønderne fra Langetved, Skodborg og andre Skovbyer der omkring kørte til Ribe med *Egebark*, som de solgte til Garverne, der brugte megen Bark til Garvning af Huder. Ad den sandede og stenede Vej gik det langsomt fremad med de store Lundstikkervogne. Tjæresmørelsen var det (o. 1830—40) undertiden knap med, hvorfor mange brugte store *Skovsnegle* som Vognsmørelse, men denne Fødtelse holdt ikke længe ad Gangen, hvorfor Vognhjulene ret hurtigt begyndte at pibe. Bedre blev det ikke, hvis Bønderne glemte at købe Tjære i Ribe, og det hændte ikke så sjældent, når de havde fået for mange Kaffe-punche i Købstaden.³³⁾

Af *Ploven* giver M. J. Skov følgende Beskrivelse ledsaget af hosstående Tegning.

Bagploven bestod af æ Handel (H) og æ Rostav (R) til at tage ved. Fra æ Handel udgik æ Bøm (B), ovenpå fandtes æ Kam (K). Æ Støl gik ud (til Højre) fra æ Handel og var til at holde æ Muldfjæl fast. Stolen var af Jern og havde Takker til at flytte Muldfjælen op og ned, efter som man to tyk eller tynd Fure. Muldfjælen var fast med Forenden på æ Sul (s) ved en Nagle. På Muldfjælen sad æ Måldplar (Muldpladen). Ved

³³⁾ Hans Pilegaard og Aug. F. Schmidt: Fra Lintrup Sogn (1925) 52.

Sulen sad Bredjærnet (æ Brejæn), der bestod af 1) Blad eller Skær (Plovskær), 2) Kryds, 3) Landsiden (æ Landsi). Krydset var i Midten og holdt Blad og Landside sammen. Spidsen af Bredjærnet hed æ Nejs, den bageste Ende af Bladet kaldtes æ Ving (Vingen). Forved Bredjærnet var æ Långjæn (l), Langjærnet, der splittede for Furen, og Bredjærnet afskar den. Ovenpå æ Bøm var æ Halmån til at stille Langjærnet efter. Om æ Bøm var der to Ringe, en for og en bag ved Langjærnet, og der ned under gik Halvmånen ved Siden af Langjærnet, så at begge Ender vendte op efter. Drev man Halvmånen frem, gik Langjærnet længere ind, og drev man den tilbage, gik den længere ud i Pløjejorden.

Med højre Hånd tog man ved æ Handel og med venstre holdt man æ Rostav; ved den havde de mest Raj (Herredømme) over æ Plov. Æ Rostav var bunden til æ Handel og stukket fast forneden i en Kramme på Muldfjælen. Langjærnet skulde sidde bag ved æ Kam.

Forploven bestod af Hjul, Stæld, Stældarm (Aksler), de sidste var beslået med Sällinger og Muldplade. Bagved æ Stæld var en Lænk med en Bøvl (Bøjle). Bøjlen kaldtes Bømtist og hægtedes i æ Kam. Flyttedes den frem, tog Ploven en tyk, flyttedes den tilbage, en tynd Fure. Fra æ Stæld udgik fremad æ Stilbræt (Stillebrædtet), derpå var æ Stilbrætbøvl (Stillebrætbøjlen). Yderst i Stillebrædtet var Huller, og ved Hjælp af en Nagle kunde man dreje Stillebrætbøjlen til begge Sider og stille Ploven efter, om man vilde have Furen bred eller smal. Ved at trykke på Handel og Rostav gik Ploven dybere i Jorden, men gjorde man det ved Svingploven, gik den af Jorden. Æ Plovstry (et stykke kløftet Træ) var til at slæbe Ploven på, når de kørte ad Marken.

M. J. Skov giver også i sine Optegnelser en Skildring af den vestjydske *Trilleplov*, der havde en isoleret Udbredelse i Vestjylland, og som indenfor vort Område kun kendes fra *Hjerting*. Den havde allerede begyndt at miste Terræn o. 1800, og

var ikke andet end en almindelig Bagplov med en Trille i Stedet for en Forskære.³⁴⁾

Leen kaldtes ved Næbet: æ Od (Odden) og i bag: æ Nak (Nakken). Biddet mellem Nakken og Odden, dog nærmest Næbet, hvor Leen har størst Krumning, kaldtes æ Kast eller æ Svaj. En Sletter måtte ikke stikke Næbet ind, men lade æ Kast falde til. Det beroede mest på at holde æ Kast eller Svaj skarp. Æ Ryk (Ryggen) var den bage, tykke Side. Æ Angel eller æ Hael var til at gøre Leen fast til Leskافتet ved; der var to Ringe om Leskافتet: æ Fore- og æ Bage-Knag. Æ Krog' (Kroge), tre Bøjler, sattes fast ved Leryggen med æ Snæver (af Jern) og ved Leskافتet ved en Skrue (eller den sattes i en Kramme). Kroge var o. 1885 gået af Brug, fordi de var for tunge. Dog kunde de vist bedre lægge Kornet for Optageren, især Boghvede; o. 1885 brugtes Spjarrer. De fire Kroge kaldtes Fingre. Spjarrerne gjordes fast ved en Skrue til Bagknagen (eller bandtes til Knagen og en Pind, der var sat i Knagen), og foran bandtes de til æ Spjarlaj. På Leskافتet var anbragt en firkantet Krampe til at fastgøre Strygen ved. Æ Strygstål var til at jævne Biddet på Leen med. Af Leskافتets to Knage var Forknagen den længste, nogle havde dem dog omtrent lige lange. Vilde man prøve, om Knagene sad ret, lagde man Leen på Jorden. Knagene skulde sidde lige op, gik de fremad, var Leen for krøvl (kryber). Hvor langt de skulde sidde fra hinanden, rettede sig efter Sletteren (Høstkarlen). Når Afstanden fra Næbet af Leen til Enden af Leskافتet er større end Afstanden fra Nakken af Leen til Enden af Leskافتet, er Leen *over Hug*; er det omvendte Tilfældet, er Leen *under Hug*, dersom Afstandene er lige store: *i Hug*. Er Leen meget under Hug, er den jorde, søger Bunden (jordfælds). Leen afrettes efter Sletteren. Målingen sker enten på Husvæggen eller med en Snor. I det første Tilfælde rejste man Leen op ved Husvæggen. Det Sted, hvor Nakken kom til,

³⁴⁾ Jfr. G. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark V, 1808, S. 61 og Axel Steensberg i Sprog og Kultur V, 1936.

kan vi kalde a. Trækkes Leen til højre, går Næbet enten over, igennem eller under Punktet, og deraf kunde det ses, om Leen var over, i eller under Hug. Ved Sletten skulde Leen i Reglen være under Hug (et Par Tommer), ved Høstning kunde Leen være mere åben. Når Leen nærmede sig over Hug, kaldtes den åben, men lukket, jo mere den var under Hug. En Le vilde sægel (sagle) ved Høstning (tabe noget i æ Skær) og strivel ved Sletten, d. v. s. når der bliver en lille Strivel (Stribe) stående; eller man sagde om Sletteren, at han satte Våsler (eller han våsler). — Førhen bar de altid Leen på Skulderen, så Leen rakte i Vejret (således skulde Karlene i Købstæderne i 1885 endnu bære den, når de gik gennem Gaden, for ikke at lave Ulykker), i 1885 bares den bag Ryggen. Forknagen toges under venstre og Bagknagen under højre Arm og Leen gik ud tilbage. *Gånsager* Leer var førhen berømte i Egnen. En Lesmed, hvis Fader også var en berømt Lesmed, leverede endnu o. 1885 en Del Leer til Øen Sild. Hjemmesmedede Leer var da ved at gå af Brug. Man købte mest Fabriksleer, ikke mindst fra Grejs Fabrik. — Til at holde Leen skarp brugtes *Hærredskaber* (Hærde), der bestod af en Harsped med Kile og en Hårhammer med Pen (Neb) og Ban' (Bane) på den bage Flade. Under Håringen af Leen havde man en Hårknop til at sidde på og en Hårlaj (Hærdelad) til at støtte Leen på. Ofte brugtes en Rive til Lad. Det kaldtes at kuwelhåre, når Biddet vendte op (den fejle Side). Da slog de med Hærdehammeren for langt fra Biddet. De kunde også håre Biddet i Takker, „Mustænd“. Der hørte megen Øvelse til at kunne håre (hærde) en Le, men når den var ret håret (eller håret), var den blevet skarperere end ved Slibning på en Sten. Om Sommeraftenerne kunde man førhen i Slet og Høst fra hver Gård høre Pikhamrens (Hærdehamrens) hurtige, pikkende Slag mod Leæggen. Siddende på Hærdeknoppen eller en Sæk fyldt med Halm trakterede Lekarlen sit Redskab så længe med mange Hundrede små Slag, til det var så skarpt, at det skar alt, hvad det så, og så var det ingen Sag

næste Dag at begive sig ud til Høstdagens Gerning i Engene eller på Kornagrene, hvor Stråene faldt let og fint for det krogede Jern.

Markarbejde.

Når en Mark kun fik lidt *Gøde* (eller *Gødske*), sagde Bonden: „De fær kon æ Skrævl a æ Undersær“ ⁵: når Møget var afslået eller afraget, vendtes altid Undersædet. På dette Sted fik det mere Skrævl end Gødning. For at få Jorden til at frembringe en bedre Grøde, *grøblede* Marken, d. v. s. at der blev gravet Rrender i Marken (f. Eks. i lav og sur Jord), hvorfra Jorden blev kastet ud, hvilket ansås for gavnligt.

Forårsarbejdet på Marken begyndte med, at man gennemharvede den efterårsplojede Mark med en træbullet Svenskharve på langs og tværs. Så blev Kornet sået, sædvanlig ved Majdagstide, og dækket med en svær Træharve. Når Jorden var noget kold og fugtig, ansås den for velegnet som Såbed. Det var godt at krydsharve, især til Udlæg, derved jævnedes Agerfurerne og Agerrenerne, og Agrene blev heller ikke så kummel (kubbel) eller ryggede. Agrene fik halvanden eller to Tænd af Harven. Efter Nedharvningen tromledes Marken med en svær Tromle. Var Marken meget knoldet, kunde man også stampe Knoldene ned i Stedet for at bruge Tromle. Det var især ved Bygland, man anvendte denne Fremgangsmåde, hvorfor man sagde: „Han knoldet (knoldede) æ Bygland.“ — Om *Efteråret* fik Stubjorden kun én grundig Dybpløjning, og man var altid færdig med dette Arbejde til November.³⁵) Var Jorden *pege* (beget), vilde Ploven ikke skyde. En Svingplov vilde tit ved grøn Jord „sæt Krager“, o: når Furen somme Steder stod op i Buer. Udtrykket: at *muldpløje* betød at pløje Muld på. At *trømmelplov* benævntes det, når en Ager skilles ad to Gange i Træk eller pløjes sammen to Gange i Træk. En Ager skulde til

³⁵) Thøste Thøstesens: Fra Hygum Sogn (1928), 81—85. Jfr. E. Tang Kristensen: Jydsk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 1620: Tiltråb til Heste ved Pløjning (Gram).

Udlæg helst være samménpløjet eller være pløjet te Rygs, men den måtte ikke være for oprygget, være for ryge (rygget) eller kame (kammet). Æ Kam på Ageren betegnede Agerryggen.

Fra Midten af 1840'erne til Midten af 1850'erne, da Landbruget var inde i en Opgangsperiode, blev der *merglet* på Kraft. Man var da ikke ukendt med Merglingens Gavn, idet *Niels Tøxen*, Præst i Rødning 1770—87, der var en Foregangsmand indenfor Landbruget, havde merglet på sin Mark. De Rødning-Bønder havde med Forundring set Resultatet, så deres Efterkommere vidste, hvad de gik ind til, da de o. 1850 lod deres Agre mergle. Det var almindeligt i hele Eggen at mergle i 1850—60erne. I *Hygum S.* merglede hver Gårdmand en Indtægt årlig. Mergelarbejdet var meget strengt. Kom en Nysgerrig hen for at se på Mergelgravningen, blev vedkommende krævet for Brændevin. I *Skudstrup* (Skodborg S.) holdtes et lille Gilde: „Mergelhøtte“, når den årlige Mergeldyngte var blevet kastet op af Graven og udkørt.³⁶⁾ Der var i hine Tider Arbejds mænd, som gravede Mergel op i den ene Grav efter den anden. *Dræningen* af Markerne begyndte ligeledes o. Midten af Årh., da man ved Grundforbedringsarbejder over det ganske Land indledede den moderne intensive Dyrkning, der fik et mægtigt Skub fremad, da *Kunstgødningen* begyndte at vinde Indpas sidst i Århundredet. Da blev *Roedyrkingen* også almindelig, og i 1890erne holdt de moderne *Landbrugsmaskiner* deres Indtog i de danske Gårde. I Tiden fra 1860'erne til hen imod Århundredskiftet blev de gamle Former for Landbrug afviklede.

Korn og Boghvede.

Sædskiftet inddeltes sædvanlig i 9 Indtægter. I *Gånsager* var i gammel Tid den første Grøde Boghvede, den anden Gøderug eller Myntrug, den tredje atter Rug (2. Kærv). Derpå lå Jorden ud 5 År til Græsning for Kørne og Kalvene. Andet-

³⁶⁾ Aug. F. S.: Arbejdsgilder (1938), 41.

steds såedes de to første År efter Brak Rug, det tredje Byg. Byg måtte ikke sås for tykt. De gamle såede den ikke, før de hørte Kukmanden. „Kuk kuk! så' Byg, så tyk, så Havr iblandt“. En Skomager i Birkelev satte Byg, Havre og Rug i Vand (i Støb), før han såede det. Kornet kom derved før til at spire i Jorden. Når Bygaksene ikke kom gennem Bladene eller Svøbet, sagde man: „De blyver standen mæ æ Krav (Kraven) om æ Hals“. Byg, der af en eller anden Grund blev pløjet under, kaldtes *undersået Byg*.

Dårlig Havre kaldtes *Ronneværhaver*, det var til æ Ronnevær (Vædderen).

Grønjordshavre benævntes „Gredhaver“.³⁷⁾ Når man såede Havre med Udlægsfrø, brugtes (o. 1850) Thimote og Hvidkløver, andet Græsfrø kendte man ikke dengang. Første Års Græs bjærgedes som Agerhø og gav sædvanligt et godt Udbytte. Græsmarken benyttedes endnu i tre År. Der blev kun gødet en Gang i Sædskiftet, det var altid i Brakmarken, hvor Staldgødningen udbragtes i Juni, meddeler Thøste Thøstesen fra Hygum Sogn.

Rugen gav 8 til 9 Skæpper Traven, Byggen 10 og Havren til op imod 2 Tønder. Kornet var i 1850'erne i god Pris, især Hvede, og det meste blev solgt. Kresten Simonsen i *Fæsted* solgte et År i 1850'erne 40 Tønder Hvede til Haderslev og fik 8 Specier for Tønden. Alle Landmænd blev velhavende og fik Penge på Rente. Det hørte til Undtagelser, at Bønder i *Hygum* Sogn da havde Gæld. Det var almindeligt, at man havde en Lærredspose stående i Skabet, fuld af Sølvpenge. Når en Landmand i 1850'erne kunde pløje og så, høste og slå, og frem for alt holde sin Mark ren, fordredes der egentlig ikke mere til at være en dygtig Landmand. Nøjsomhed og Sparsommelighed var fra forrige Tider trængt dybt ned i Folkebevidstheden.

Boghvede, der kan gro på sandede Jorder, blev dyrket me-

³⁷⁾ Gred ɔ: Hinde, øverste tynde Lag, lig Gredde. Gredland er opløjet Grønjord.

get i Hedeegnene, hvad man let kan forstå, da Boghvedegrød var et yderst vigtigt Næringsmiddel i ældre Tid. Til Boghvede (Tarre) pløjedes Grøn-jorden om Efteråret. Om Foråret, når Furerne begyndte at slå Grøde, vendtes de igen og når Boghveden skulde sås, pløjedes Jorden for tredje Gang og noget dybere for at få lidt Muld på. Ved denne Pløjning kom Grøn-siden ned. Det var godt, når det kunde ryge efter Pløjemanden, så var Jorden tør. Boghveden skulde sås, når Egebladene i Skoven var som Museøren, eller tre Dage før og tre Dage efter Metardus Dav (8/6). Man lod aldrig Boghvedejorden ligge pløjet Middagslaget over. Der skulde sås i Jorden inden Middag. Derfor pløjedes Jorden om Eftermiddagen og fra Kl. 2—3 om Natten til Såtiden om Formiddagen. I Blomstringstiden kunde nogle få Timers Nattefrost ødelægge hele Afgrøden. Den kunde efter Frost stå sortsveden med ødelagte Blomster og Blade. Ved Synet heraf sagdes: „No har æ Døvl sværtet æ Tarre“. I Reglen gav kun hvert 3. År god Høst. Hændte det, at Fårene åd af Boghveden, medens den var grøn, fik de æ Bogetsyge, der angreb Hovedets indvendige, ædlere Dele. Dyret stod sløvt, ligesom bedøvet, med slapt nedhængende Ører. Mod Sygdommen brugtes at skære den yderste Spids af begge Ører på Fåret. Resten af Ørerne piskedes med en Riskost, så Blodet flød ud af Sårene. Det var sjældent, at Fårene døde af æ Bogetsyg. Boghveden skulde høstes, når den var som en „skimle Hest“. Den skulde sammenhøstes våd, og æ Hoker (Negene) skulde sættes på Toppen. „Å sæt Tarre te Rygs“, hed det, når Hokkene bares til Ryggen af Ageren og vendtes. Når Boghveden var bjerget, gødedes Landet til næste Års Gøderugsafgrøde.

Arbejdet i Mosen.

Når Forårsarbejdet i Marken var til Ende, skulde Karlen ud i *Heden* at grave Lyngtørv (*Flaver*). Et Gravlæs var 20 Snese Lyngtørv. Fire Gravlæs regnedes for en Karls Arbejde om Dagen. Der kunde på et godt Læs køres fra 25 til 30 Snese Flaver.

Når Hedetørvene var gravede, begyndtes der i *Mosen*. Karlen gravede *Klyne* (således hed de små gravede eller strøgne Mose-tørv), og Pigen trillede dem ud på Læggepladsen på en Trillebør. De gravede Tørv sattes oven på hinanden, 6 i Tallet, når de skulde vindtørres. Det kaldtes en *Borre*. — Hvis man strøg eller æltede Tørv, lagdes først oven for Tørvegraven på udjævnet Bund et Bræddeunderlag, hvorom sattes Kantfjæl, der støttedes af nedrammede små Pæle. Det anlagde kaldtes æ *Mostråj* (Mosestråden, hvor man træder). Når den var fyldt med Tørvedynd, kaldtes det en *Fylding*. Mosens Overjord, æ *Skump*, gravedes af og kastedes tilbage i Tørvegravene. Tørvedyndet måtte ikke bruges helt ned til Sandet. Der skulde levnes et lille Lag, som kunde holde Vand, og i Forening med æ *Skump* kunde Mosen vokse op igen. I Mosejorden i æ Tråd drev man Kreaturer rundt, eller man æltede selv Dyndet med Fødderne. Når det var færdigtbehandlet her, hed det en *Trækning*. Det æltede Tørvedynd kørttes på en Klynbør hen til Læggepladsen. Når Tørvene var halvt tørre, stabledes de i en *Ringning*,³⁸⁾ der skulde indeholde 24 Tørv. Arbejdet hermed påbegyndtes Kl. 3 om Morgenen. Da gik Folk i Flok og Følge efter Mosen til, medbringende Mad til hele Dagen. En Dags Arbejde var 200 Ringninger for en Karl og Pige. Mere forlangte Husbonden ikke. Tyendet var tit færdigt hermed tidlig på Eftermiddagen, og hvad man så fik mere, måtte Tjenestefolkene sælge; de afhændede Tørvene til Ribe for 3 á 4 Rbdl. Læsset. Thøste Thøstesen kunde fra sin tidligste Barndomstid (o. 1880) mindes den fornøjelige Mosestid. Da kom unge Folk i store Skarer syngende og jublende hjem ved Aftenstid ude fra Mosen³⁹⁾. Til den store Mose Vest for *Hjerting* drog mange Mennesker og i næsten alle Aldre for at skære, ælte eller ringle Tørv. I den travle Mosestid kunde her de professionelle Klynestrygere (o. 1850—70) tjene gode Penge. Når Mosefolkene

³⁸⁾ Jfr. Sønderjydske Årbøger 1897, 215.

³⁹⁾ Thøste Thøstesen: Fra Hygum Sogn (1928) 83—84.

spiste Mellemmad, samledes de ofte i Klynger og kunde da have det meget fornøjeligt sammen. Undertiden holdtes en hel *Mosefest*, hvor der blev drukket adskillige Kaffepunche, medens Kvinder og Børn fik Kaffe og Kage. Erindringen om en sådan Mosefest levede Deltagerne længe på.⁴⁰⁾

Barksalg og Savlad.

De Sogne fra vort Landområde, der har Rester af den store *Farrisskov*, havde på forskellig Vis Indtægter af de gamle Fredskove. Fra Skovene fik man Brænde og Gavntræ, hvoraf der solgtes ikke ubetydelige Mængder, og desuden havde Bønderne betydelige Indtægter ved Salg af *Bark*. I 1850'erne regnede enhver Bondegård i *Røddingegnen* således mere med Skoven end med Landbruget, så god Fortjeneste havde man af den. Når Barken begyndte at skride, kom der Folk ud i den store og stille *Rødding Nørskov*, hvor der nu lød Banken med Stokke og Økseslag overalt. Arbejdet indlededes, når Egen i Begyndelsen af Juni tog til at blomstre og sætte Blade. Ved den Tid cirkulerede Saften gennem Træerne, og Barken kunde flås af dem, hvilket skete omhyggeligt, når de gamle Ege var fældede. Barken blev så kørt hjem, hvor den blev skrabet og rensset, et Arbejde, der udførtes af de ældste og de yngste. Når den var rensset, blev den hugget helt småt og fyldt i Sække, og nu var den færdig til Salg.⁴¹⁾ Afsætningsstederne var navnlig Varde, Ribe, Tønder og Højer. Enhver havde altid sin bestemte Garver at levere til efter mundtlig Aftale fra År til År. Blev en Mand lidt bagefter, fik han en Hilsen med en Nabo om snart at komme, eller han sendte selv en Hilsen om, at han var i Vente. For 100 Pund hugget Bark betaltes 9 Mark kurant, lig 10 Rigmærk. Barksalget var en indbringende Forretning. Derfor var Barktiden fornøjelig, især da alle kunde hjælpe med.

⁴⁰⁾ A. J. Marcussen: *Lintrup og Hjerting Sogne* (1923), 117—120 og Aug. F. Schmidt: *Moser og Tørv* (1948), med adskillige Oplysninger fra Egnen.

⁴¹⁾ I Skrave Sogn blev Barken kørt til Københoved Vejrmølle for der at blive malet.

De fældede Træer blev parteret i Skoven, hvorefter de blev kørt hjem indtil den mindste Pind og ophobede ved Gårde og Huse i store Stakke. Ved Træsamlingspladserne fandtes *Savkulerne*, æ Savlai (Savlad). Disse var gravet 2 til 3 Alen ned i Jorden og i de fire Hjørner var rejst solide Stolper, der bar et Lag Tværstænger, hvorpå de svære Blokke, der skulde saves, blev rullet op. En Mand gik så ovenfor, en anden i Kulen neden for Blokken, og med en dertil indrettet Langsav skiltes Blokken ad på langs. Til at save Træet igennem på tværs brugtes en Skøtsav. Når Egene var behandlede på en af disse to Måder, var de så vidt forberedte, at *Træ-Knavernes* Gerning kunde begynde. Træet bearbejdedes af disse Mænd til dets forskellige Brug, fremfor alt til Fremstilling af Vogne. Der forarbejdedes meget som Husflidsarbejde på Gårdene om Vinteren, men desuden boede flere Husmænd i Byen (Rødding), som hele Året rundt kun arbejdede med Træfaget. De købte Ege på Roden, og derefter forarbejdede de dem. Træhåndværkerne eller „Træknaverne“ fremstillede Harvebuer, Leskaft, Leknager, Vognstjerte, Hulskovle og meget mere Landbruget vedrørende. Som Husgeråd lavede de Stole, hvor Sædet blev betrukket med Halmreb, og når det skulde være fint, kom derover endnu et Betræk, som i det allerfineste Tilfælde var broderet med Blomster. Med fuldtlæssede Vogne kørte Træknaverne med deres Arbejder til Markederne i Holsted, Varde, Ribe og Løgumkloster, to eller tre Gange årligt til hver By og der var her rivende Afsætning på Trævarerne.⁴²⁾ Da Barken ophørte at være Salgsvarer, gik Træarbejdet i stå. Træet blev for dyrt, siden Barken ikke mere kunde udnyttes. De gamle Træknavere er gået bort og med dem den gamle Husflid. „Æ Savlai“ er forsvundet, Tællebænken og Spånkniven ligeledes. Det meste Værktøj står nu urørt i Huggehusene.

⁴²⁾ Se E. Tang Kristensen: Jydsk Almueliv, Tillægsbind VI, Nr. 278. Jfr. smsts. Nr. 254 og Nr. 1180. Om Træknaveren Enevold fra Langedved Skov og hans Kortspil i Varde se A. J. Marcussen: Skravé Sogn (1913), 65—67. Om Emnet i Almindelighed se Marcussen: Rødding Sogn (1930) 76—78.

Høslet.

Den strengeste Tid om Året var Græssletten. Man satte en Ære i ikke at give op, selv om Arbejdsdagen (som i Høsten) strakte sig fra om Morgenen ved Firetiden til Solnedgang. Der skulde gode Kræfter til at gå bag Leen i Engene i de mange Arbejdstimer. En dårlig Hølékarl var ikke anset. „En ring Sletter kan snart en Dagløn tilsætte“ hed det.⁴³⁾ En dygtig Sletter tog et bred Skår, slog et *godt Skår*, og den ringere, om han end kunde gøre sit Arbejde godt nok, løb undertiden med en Ildersti (smalt Skår). Karlene slog efter et Ben (det venstre for, begge flyttedes for hvert Hug), og de høstede efter begge Ben (kun et Ben flyttedes ved hvert Hug). Ved Slet kunde der tages et bredere Skår end ved Høstning, for der skulde Kornet lægges således, at det kunde optages. Derimod kunde de hugge mere for (frem i Skåret) ved Høstning end ved Slet. Tre Alen var et lille Skår (selv ved Høstning), Agrene var gerne 5 Skar brede (fem Dobbelttrin = 5 Favn, 1 Favn = 3 Alen). En fem Skar Ager gav gerne 4 Skar og et Hjæk (Hak), et lille Hug.

Når to i Fællig ejede en Eng, slog de først æ Rejskar (*Rede-skåret*) ned midt gennem Engen. Den ene fik da sit på den ene Side og den anden på den anden Side af æ Rejskar. Det følgende År byttede man så Halvpart. Denne Fremgangsmåde var bedre end at skifte Høstakkene, som de gjorde, når de slog Engen under Ening (på en Gang).

Ikke alt Græs i Engen var lige let at slå. Særlig gode Leer skulde man have, hvor der groede *Katteskæg* (*nardus stricta* L.), der rejser sig bag efter Leen og spørger: „Hvem er det, der banker“, et Udtryk for, hvor sejt Planten er. Nogle af de gamle Hjølekarle gik baglæns (ligesom Rebslageren), når de slog Katskækknurrer (*Katteskægsknuder*), og kunde således bedre få dem af. Anderledes var det med Planterne Knæpstrå (en Padderokke) og Bukkeblade, der var lette at hugge igennem. Her-

⁴³⁾ Jfr. Talemåden: »Det passer it for æ Dreng å ryg Tobak, de skal først kund slå Grejs.«

om hed det: „Knæpstråi å Bokblai, di gør arm Slætterer glai.“

I Høslettens Dage fik Arbejderne bedre *Føde* end ellers. De kørte både hen og hjem og havde et Madskrin med i Marken. De fik hele friske Brød og Kager med; Smør i en Bojik (Trææske med Låg), samt Flæsk, Kød o. s. v. Flæsket var kogt, Kødet både kogt og ukogt (Spegkød), tit et Fårelår. Enhver skar sit Brød, bredte Smør på, et „klin Lau“, skar Kød, Pølse eller Ost (flere Slags) og lagde på efter Behag. „Di gjør dem nover goj Melmader“. Karlene fik Dramme til. Når man kom hjem, gav det først Kaffe, Karlene fik også en Kaffepunch, dernæst fik man Unden (Middag) eller Nadver. Om Middagen, inden de drog af igen efter Middagssøvnen, fik de ligeledes Kaffe, men der kunde dog være så travlt, at det ingen Middagsøvn gav. I Slettiden slagtedes tit et Lam, vel også i Rughøsten, og så fik man fersk Suppe til Middag. Også en Høne måtte nu og da strække Hals. Var en Mand kommet bagefter med Sletten, sagde man, at han lod Græsset stå til Frø. — Var en Eng dårlig slået, så der var blevet en Del Bundgræs tilbage, slog de andre Karle et Par Brillen ○○ deri, idet de med Leen gjorde to Rundkredse. Brillerne kunde de dårlige Lekarle bruge, når de skulde slå igen, så kunde de bedre se at få det altsammen med. Der blev også slået Brillen i Fredgræsset (det uslåede), når en Mand var kommet bagefter andre med at få sin Eng slået, men den Tort var dog ikke så stor.

Bagefter Hølekarlen gik en *Afrager*, der rev Græsset ud, så det kom til at ligge i Streng (i Skar). Faldt Riven ud af Hånden på en Rager, sagde man: „No fålder æ Dawløn“. Tidligere slog de også Græsset ud, så der lå et tyndt Lag overalt; Høet blev derved tit for vejret og tabte i Kraft. Mange foretrak at rage⁴⁴⁾ Høet grønladen; det kunde så eftervejres i Stakkene. Havde Stakkene stået noget, var Høet bedre at lade (læsse), da det så ikke var så sprarli (for tørt), men holdt bedre sammen.

⁴⁴⁾ I Vodder S. sagdes »å rag Hø«, i Gram S. »å ryv Hø.

Det skulde have en god Duft; havde det ingen Duft, havde det mistet af sin Kraft.

Når Græsset var vejret tilstrækkeligt, blev det revet og stakket. Når to rev en Hæl (Hale) ind, da var en tredje „Tyv“ eller „Slughals“. Han gik foran dem og kastede det groveste sammen i Strenge. Til sidst gjorde de æ Stak op.

Å *pyk* æ Hø sammel var at sætte det i Pyk, små Stakke. Sådanne Stakke kaldtes også „Svin“.

I Gramegnen var *Høstakkene* runde, sjælden aflange, og da mest i Øst og Vest, af Hensyn til Vestenvinden. De aflange Stakke var lettere at sætte op end de runde, de gjordes op som et Hus. Når Høet blev kørt sammen i Stakke med Heste, benævntes det at *tøm æ Hø sammel*. Sådanne Stakke kaldtes *Tønstak*, i Modsætning til *Skydstak*, hvor Høet var skubbet sammen. Var Høet tungt, var det ikke nemt at tømme eller skyde, idet der dannedes Triller eller Ruller på Bunden, som kaldtes *Ål*, som tabtes efter at de nogle Gange var rullet rundt. Ved Hjemkørslen holdtes tit Lajvun og Tømvun (Ladevogn og Tømevogn). Et Læs Hø bestod, foruden det i æ Ledinger (Lærringer, Vognkassen) af 4 Lag og et Fyldlag. Kan æ Lajer ikke følge med at lægge det i Lag, strøede han det; det kaldtes at lade på svensk.

Høst.

I en våd Sommer blev Kornet *vandmodent*. De gamle prøvede om *Rugen* var moden ved at slå Hatten fra nedenunder op mod Vipperne. Kunde de så få Kerner i Hatten, var den moden. Faldt der Honningdug i Rugen, kunde der ikke bages Kage af den. Frøs det, inden æ Dri (Dræ) kom af, kom der ingen Kærne. Var en Vang Korn *tvemoden*, blokkede⁴⁵⁾ man i det, d. v. s., man høstede Kornet de høje Steder, hvor det var modent; på de lave Steder, hvor det endnu ikke var modent, lod man det stå. Kor-

⁴⁵⁾ Jfr. at et Par Agre, der fra den øvrige Agermark gik ind i Heden, kaldtes æ *B l o k*'.

net var *kalkere*, når Strået var knækket af Stormen. Lejesæd afskares førhen med *Seglen*, der tidligere i det hele taget var mere brugt „end nu til Dags“ (o. 1885). Når tre Hug af Leen kunde give et Neg, var Kornet godt. Det skulde høstes nær Jorden. Var Stubbene lange, blev der gjort Nar af Høstkarlen eller vinket efter ham. Man sagde da, at æ Ståv (Stubbene) næsen kunde stikke Høstfolkene „i æ Røv“. Når man høstede, skulde man have Vinden halvt på Ryggen og halvt på Siden og hugge til den Side, Kornet hang. Bag efter Høstkarlen gik æ *Optejer* (Optageren), som Regel en Pige, der skulde samle Kornet med en Rive eller Kratte og binde det i Neg. Optejerens skulde lade mindst tre Hug blive liggende, mens Karlen strøg Leen. Gjorde hun ikke det, blev Karlen ved at stryge, og den næste Høstkarl slog ham så forbi og tog hans Skår. Så var Forkarlen slået ud af Skåret. Det var en Tort for Pigen, og hun skulde give Brændevin derfor.

Tog en Høster eller Sletter gradvis mindre Skår, så han til sidst slet intet mere havde, „spidsede han ud“. Det tynde Lag yderst i Skåret, som Leen tabte, kaldtes æ *Svej* (afledt af Betegnelsen *Svej*, det Sted på Leen, hvor den har størst Krumning). Hvad Leen således tabte, skulde også rages (rives) med i Negene, så man fik så lidt Rivning som muligt.

Når det sidste Neg var høstet, holdtes *Opskær* (Opskæring, „det lille Høstgilde“). Når Folkene den Dag kom hjem fra Marken, stillede de sig foran Indgangsdøren og strøg Leerne. Det kaldtes at *stryge for Kålen*, nu var der jo intet andet at høste. Husmoderen måtte skynde sig ud i Døren og bede for Kålene og love at give Kaffe og Kage (Rødding).

Blev en bagefter de andre med at få Kornet høstet, bandt nogle Karle en Mand sammen, d. v. s. de lavede en Stage med et Kors, som de iførte Bukser og Frakke og satte Hat på. Denne Mand, der kaldtes *Fissemand*, sattes på den sendrægtiges Mark. Man fik ikke at vide, hvor Fissemanden var kommet fra. Blev den pågældende Bonde færdig, kunde han sende Fis-

semanden videre til en anden, som var i bag ham og således kunde den gøre en lang Vandring. En Fissemand vandrede o. 1880 fra Gram til Obbekær, der havnede den.⁴⁶⁾

*

I Sogne som f. Eks. Gram og Rødding var det grummet (bedst) i Rughøsten. Da levede Folkene højt, de fik en bedre Unnen (Middag) og Kaffe, når de kom hjem. Kom Madmoderen ud til Høstfolkene, havde hun Brændevin med i en Flaske, som hun holdt skjult under Forklædet, og først når Høsterne strøg deres Leer til hendes Ære, kom den frem. M. J. Skovs Moder kom altid med Meldmader og havde en stor Kedel Kaffe med samt Brændevin, Sirup og Sukker; brunt Sukker til Kaffen og i den første Tid altid Sirup til Punch. Siden var der nogle, som hellere vilde have hvidt Sukker i Punchen. Nogle af Optagerne (gamle Koner) fik også Brændevin med Sirup i.

I ældre Tider blev Rugen (f. Eks. i *Hygum*, *Rødding* og *Gram*) inden Indkørslen bundet sammen med Bånd på en Favns Længde. De gamle og Børnene lavede Halmbåndene, hvormed to Neg blev sammenbundne. Et sådant Dobbeltneg kaldtes en Kjerre (Kærv). Af Sommerkornet skulde der tre Neg til en Kærv, 20 Kærv til en Trave (3: 60 Neg). Var Kornet større optaget, bandtes kun to Neg i en Kærv (= 30 Kærv til en Trave). Nogle slog også et Bånd om hvert Neg, det kaldtes at *negbinde*. Adskillige kørte Kornet ubundet hjem, dette brugtes østerud „og her på enkelte større Gårde“. Alt Negkornet, så nær som Boghveden, sattes i *Skokke*, 6 Neg i hver Skok, 10 Skok til hver Trave. Ofte sattes 2, 3 eller flere Skokke sammen, men altid med lidt Mellemrum. I en våd Sommer havde (og har) Kornet ondt ved at blive tørt i Negbåndene. Gik Båndet om et Neg op,

⁴⁶⁾ Om Høst og Høstskikke se Hans Ellekildes Redegørelse i *Fra Dansk Folkemindesamling VI* (1938) og *Sønderjydsk Månedsskrift* 1937. Pastor Hans Kau fra Brendstrup ved Rødding fortæller i sin Bog: *Fra Kampene mellem Dansk og Tysk* (1908), 146—49 om, hvorledes han som Student (f. 1861) i en Sommerferie måtte hjælpe med at udstaffere en Fissemand, som han udførligt beskriver. Om Skikkens Oprindelse se Dannevirke 23. 8. 1951.

sagdes, at det barslede, var en „Barselkone“. Bandtes et Neg for højt, havde det Hovedpine. Et lille Neg ved Enden af et Skår kaldtes en „Horung“.

Hvor Skokken stod, varede det længe, inden Jorden blev tør, især i en våd Tid. I en fugtig Høst flyttede man derfor Skokkene, hvilket kaldtes at *stubvende* Skokkene. *Negvende* var at vende den indre Side af Negene udad. *Endevende* var at flytte Negene om, det højre til venstre, og det venstre til højre Side. Begyndte man ved en Skok, vendte man sig om med hver to Neg og satte dem bag ved sig. *Kuldkaste* var at lægge Negene ned, den våde Side op og således, at Vinden kunde blæse ind i Roden, hvorfor man også tit skilte Roden ad. Det sidste Neg, når der skokkedes, var æ *Enkekun*; det vilde ingen have.

Ved *Indkørsel* var på de større Gårde en Forker, der læsede (forkede) på hele Dagen. Karlen, der på Vognen tog imod, var æ Lajer (Laderen), mens æ Oprager ragede op (rev) efter Vognen. Skulde der køres et Stykke Vej eller var Terrænet bakket, var det nødvendigt at benytte *Lastræ* (Læssetræ) og *Vognreb*, for at man ikke under Hjemkørselen skulde „rejse en Vejrmølle“ o: vælte, hvilket ansås for en Skam, da Læsset så må have været skævt eller dårligt ladet, eller også havde Karlen kørt uforsigtigt. Vognrebet til at binde Læsset med benævntes Bagrebet, Forrebet, Hjørnrev (Hjørnereb), Svøvrev, (Svøbereg). Bagrebet og Forrebet var til at binde Læstræet (en lang Granstamme) fast med hen oven på Læsset, så det kunde trykke Negene sammen. Hjørnerebene gik tværs over Læsset fra Hjørne til Hjørne og brugtes mest ved Høindkørsel. En Armfuld Hø lagdes på hvert Hjørne under Rebet, der så kunde bindes fastere (snærtere), og Læsset var kønnere. Svøbereg betrugtes kun i enkelte Tilfælde. Det gjordes fast foran Læssetræet og svøbtes på langs om Læsset, indtil man nåede om foran igen, da gjordes det atter fast ved Træet.

Kommet hjem til Laden med Læsset var der, hvis man

kørte med *Sætvogn* (to Vogne), en Avlajer (Aflader) samt en Fratager, der rakte Negene til æ Sætter, tit Manden selv, der satte Negene i Korngulvet eller på Staldloftet. Det første Lag kaldtes „æ Stejl“ (Stejlen), det sattes på skrå på Roden med Toppen op ad. Rugen havde de på *Åskov* altid over Stalden på æ Hild eller Hjold og på Loftet over Stuehuset. Over Stalden var der slyet med Skovrunder (Hildslyd), ovenpå lå Græstørv. Så længe Stejlen ikke var lagt, skulde man gå forsigtigt for ikke at falde igennem, så meget mere som nogle af Runderne eller Ranerne (tynde Granstænger) var rådne og ormstukne. Derfor lagde de æ Stejl foran sig fra Køreporten eller Loen, indtil det inderste Fag. Dette sattes da først fuldt, derefter det næste o. s. v. På Loftet sattes altid fuldt fra inden af. Indkørselsdagene var strenge. Tit blev det så sent, at Folkene til sidst måtte arbejde med Lygte. De fik ingen rigtig Middagsmad den Dag, dertil var der ikke Tid, men Varmøl og Kage (Kagsmørrebrød) og Varmølspunch. Når de var færdige, fik de Indbindelsnarer, Vinsuppe og Flæsk. Derefter fik de Kaffe, Punch og Æbleskiver, og Måltidet endte ofte først efter Midnat.

Nogle Steder (f. Eks. i Mandbjerg, Branderup S.) bandt æ Binderer (Binderne) ved hvert Slags Korn en *Basse* sammen. Det var en Kærv så stor, at den næsten kunde fylde Vognkassen, dog må de kun bruge et Bånd, men de har Lov til at skarre (øge) det. Bassen lagdes nederst i Vognen ved det sidste Læs. Her skulde Afladerne og Fratrækkerne sættes på Prøve, idet den var vanskelig at få ind ad Kvistlugen og op i Faget.

Det *sidste Læs*, der kørtes hjem, var æ Kvæjlas eller æ Aglas (Roager). Lidt Korn levnede man på Marken til Vædderen (Ronnevædderhavre).

Når alt Kornet var indbjærget, holdtes *Høstgilde* (Høsthøtte). Det var sædvanlig et større Gilde, hvor Forkarlen sad øverst og hvor enhver, der havde hjulpet til i Høsten — undertiden også Naboer og Venner — var indbudt. En gammel Vædder blev (*Hygum S.*) slagtet, og man fik fersk Suppe og Kød til

Middag, Kaffe om Eftermiddagen og Steg om Aftenen. I *Rødding* fik enhver af Tyendet en stor Hvedekage og undertiden også en Rug-Sigtekage. Ved det muntre Gilde fik man tilsidst en Svingom. Dansen plejede at vare til henad Morgenstunden; thi når Kornet var i Hus, havde man ikke mere så travlt. I *Birkelev* holdt de til o. 1885 store Høstgilder, men for fremmede, medens Tjenestekarlene enten måtte sidde i Køkkenet eller ved den nedre Bordende. Forhen fik Folkene, både store og små (også Børnene), hver en Opskørkage eller Høstkage. Den var bagt af den ny Rug og udmærkede sig ved sin Størrelse. Enhver fik Kage, eftersom han havde Andel i Høsten. Tit bar Tjenestefolkene deres Kage hjem til deres Familie.

Nu stod Markerne tomme. Kreaturerne blev slået i Løsdrift på Stubagrene for der at æde Senegræsset, inden Efterårspløjningen begyndte.

Tærskning og Rensning.

Såsnart det var muligt for anden Høsttravlhed, begyndte man at *tærsk* Rug, ikke alene for at få nyt Brød, men også for at få Sædekorn til Såning af denne Vintersæd, der førhen ikke blev sået så tidlig på Efteråret som nu til Dags. Blot den nåede at komme i Jorden i Oktober—November, inden Frost og Sne indfandt sig, var det godt. Man kunde jo af praktiske Grunde heller ikke få den sået før, idet man blev senere færdig med Høsten i gammel Tid end nu, og det tog Tid at få Rugen tærsket. Når så Kornet var bjerget, kunde man i mange Måneder (helst dog ikke efter Fastelavn) høre *Plejlslagene* fra hver Lade. På store Gårde havde man faste Plejltærskere, der et Liv igennem stod i de kolde Lader og udførte det ensformige Arbejde, i Virkeligheden et grusomt Slid, som man i Nutiden ikke rigtig gør sig nogen Forestilling om. En *Plejl* bestod af Skaftet, æ Plejlshandel, og æ Slauel (Slagvollen), der ved hvert Fald mod Negene tærskede nogle Kerner af. Slagvollen var fæstet til Skaftet ved Pig og Ringe og ved en Plejlsøel, et Bånd eller Reb,

hyppigt af Åleskind. — Kom en Dreng — eller et andet med Forholdene ukendt Menneske — ind i Tærskeladen, og man spurgte, om han vilde lære *Plejlvisen*, og han bejaede dette, satte man Plejlen om hans Hals eller Mave og klemte til, indtil han skreg højt (eller hvis det var en voksen: brølte og bandede), — så kendte han Visen!

Et Arbejde, som også udførtes af Plejltærskerne, var at *tage Tag af* til Brug til Husenes Tækning. Når man tog Tag af, hvortil Rughalm benyttedes, brugtes ofte en Slags Redekam, der gjordes fast i Væggen. Den kaldtes Knage eller Riffe. Tærskeren tog om Toppen og knagede, d. v. s. trak Taghalmen igennem Kammen. Herved tabtes alle de løse (korte) Strå. Derefter bandtes Taghalmen i Knagdokker, der blev tærsket på Toppen; flere Knagdokker bandtes sammen til et Neg eller en Dok; der skulde tre Dokker til en Kærv. Strået kaldtes, når Taget sad i, Langhalm eller Styvhalm. Krumhalm benævntes Halmen, når Taget var af. Taget var det rene Halm, som skulde anvendes til Tækning. Bandtes Langhalmen sammen, kaldtes det Skump. Krumhalm kaldtes ved Sammenbinding Klapninger. Båndene lavedes ved at svirre (sno) Halmen i en lang Hale.

På den *sidste Tærskedag* havde Tærskeren Ret til at kræve et lille Gilde af Husmoderen, når han havde optærsket og levere hende en levende Mus. Gildet kaldtes derfor *Mushøtte*, således i *Skudstrup* (Skodborg S.) ved Kongeåen. I *Farup* ved Ribe fik de altid Mushøtte, når de havde optærsket. „Vi får altid Sættekage med Sirup på til Kaffe ved Mushøjtid. Den sidste, der får optærsket, får Fluesmækkeren.“⁴⁷⁾

Fluesmækkeren (eller Fluesmækken) bestod af en lille Pind, som man havde bundet en Strimmel Læder ved. Den havde adskilligt Følgeskab: et Brev, en død Mus, et Stykke Flæskesvær, en Klud, noget Skråtobak og en Krukke Brændevin. Disse Ting måtte alle gøres fast ved Smækken. Det var en Skam, når man kom bagefter andre Folk med at få Kornet op-

⁴⁷⁾ Jfr. min Bog: Arbejdsgilder (1938), 55.

tærsket. Undertiden var man dog forberedt på, at Naboens Stordreng den Formiddag eller Eftermiddag skulde bære Fluesmækken over. Han kom ikke ad de vante Veje, men ubemærket søgte han at nærme sig Lovinduet, og så snart han havde kylet Fluesmækken ind i Loen til Karlene og råbt, hvad det var for en Ting, han bragte dem,⁴⁸⁾ løb han det bedste, han havde lært. Han kunde dog godt få en Spand Vand over Hovedet, og fangede man ham, plumpedes han i Vandtruget, eller man anbragte måske en Stok tværs over hans Ryg og bandt Armene fast til den, så at han måtte gå med dem udstrakte. Når man så havde bundet Fluesmækken til Stokken, så den hang ham ned ad Ryggen, kunde han få Lov at gå hjem. Undertiden gik Spøgen vel vidt, idet man ikke lod sig nøje med at binde Hænderne på ham, men endog opknappede hans Bukser eller fyldte dem med Hestepærer. Ofte kom hans Kammerater ham til Hjælp og rev ham løs fra hans Forfølgere. — Derksom Overbringelsen af Fluesmækken var løbet af uden Uheld, og Drengen var nået lykkelig hjem, hvad der vel oftest var Tilfældet, indbød man ham og Karlene fra Naboens til Kaffe og Punch. Fluesmækken skulde nu tjene Modtagerne til at smække Fluene med, når den varme Sommertid kom, for før vilde de jo ikke blive færdige med Tærskningen. I Brevet, der fulgte med Fluesmækken, bebrejdede man Naboens Tærskere, at de havde besøgt Pigerne for meget, og derover glemt at tærske, eller der stod et Vers. Den døde Mus skulde minde om, at de havde været for lade ved Tærskningen, derfor vilde Musene nu æde Kornet. Flæskesværet skulde de have til at smøre Plejlen med, Kluden fik de til at viske Sveden af med, og Tobak samt Brændevin til at vederkvæge sig på. — Man gik ofte lang Vej med Fluesmækken, f. Eks. fra *Hjemsted* til *Skærbæk*. Undervejs holdt man den omhyggeligt skjult i Jækkertlommen eller under Klæderne. Folk vogtede sig vel for at tale

⁴⁸⁾ Var Karlene gået fra Tærskning, så Loen var tom, når Fluesmækkeren kom, kunde Overbringeren alligevel lægge den derind og gå stiltiende bort.

om, hvornår de fik det sidste Udlæg Korn i Loen, for så vilde man tage sig i Agt for dem.

*

Når Kornet var tærsket, skulde det *renses*, hvilket ligeledes var et stort og tidskrævende Arbejde. Byggen skulde ydermere befries for Skægget, Bygstagerne, der skulde aftærskes for sig. Det kaldtes at *kjønne Byg*. En Kjønning udgjorde en Kastning, en Dynge, som skulde kastes. — At rense Kornet for Avner og Ukrudtsfrø, Sand, o. s. v. foregik ved Hjælp af et *Drøvtrug* (æ *Drøvtrou*). Å drøvt Korn var at skumpe (ryste) det, hvorved Avnerne fløj bort. Den Mand, der udførte Arbejdet, stillede sig i Vinden og skumpede Kornet i Truget; tilsidst lod han Kornet løbe ud i et Sold, hvorved Avnerne end yderligere fløj bort. At drøvte Kornet frem og tilbage, indtil det var rent, kaldtes også at *vejre* Kornet. Æ Drøvtrou var af Træ som en Foderkop (til at give Hestene med), men mere flad. Man brugte også dette Trug som Foderkop og ved Slagtning til at tage Indvoldene i.

Den første Maskine, der kom til *Fæsted*, var just en *Kornrensemaskine* fra Assens; det var i 1855, og Året efter kom den første *Hakkelsemaskine*.

Føden og dens Tilberedning.

Bagning. I våde Somre kunde Rugen tage Skade, hvilket indvirkede på Melet. Derfor kom man gloende Kampesten i Dejgen, især Kagedejgen, for at få godt Brød og god Kage. Stenen mentes nemlig at udtrække af Dejgen noget, som kaldtes *Hvæssten* (Hvædsten)⁴⁰, et Lag af mørkt udseende „*kjaset*“ Dejg 3: sejgt at få tygget og af sødlig Smag. Laget satte sig om Stenen. Når Brødene toges ud af Ovn, dyppede nogle Husmødre dem i Vand. Var Brødene sat i Ovn, skulde Bordet eller Brættet, hvorpå de havde stået, tørres med et vådt Stykke, for saa bagte Ovn, god. Vilde man vide, om Ovn var

⁴⁰) Hvædsten brugtes som Betegnelse på dejgrandet Sigtebrød (der er Hwæesten i æ Kåg, Fanø).

varm, kastede man lidt Mel derind, blev det straks mørkt, var den god. Ovnens opvarmedes af en *Brændselsstuge*, en Tørvestak, der opstilledes på en særegen Måde for at kunne antændes og hede Ovnens til Bagning. Når Ovnstugen var i Gløder, skarede man Ilden i Ovnens, d. v. s. bredte den ud med Ovnragen, så den kom til at varme jævnt over det hele. Sålænge „den sorte Mand“ er i Ovnens, er den ikke varm nok. Ovnens skal være lys i Hvælvingens. En *Lysmand* (Lys) sættes i et Brød for at lyse, medens Brødene sættes ind. Man brugte en *Skødsel* (en lang Stage med en lille Plade på Enden) til at skyde Brødene ind i Ovnens. Man måtte ikke rose Brødene og Kagerne, forinden de var kommet ind i Ovnens. Til at klistre Brødene brugtes Bjest (∩: Råmælk). Naar en Ko havde kælvet, bares altid noget af Råmælken om til Naboerne, der ved given Lejlighed gjorde Gengæld. Bjesten gemtes, indtil den var så gammel, at den lugtede. Mens Ilden brændte i Lue, sættes de med Bjest overstrøgne Brød ind i Ovnens på en *Gistenfjæl*, for at Overfladen skulde blive blank. Det Arbejde kaldtes *at gistne*.⁵⁰⁾ En *Skråner* var en Kage af Skrabningen og Klistret. Den fik Børnene. En sådan Klesterkag var hård og flad, og der var lavet Riller i den øverste Flade både på Kryds og Tværs. Den blev halveret på langs og der smurtes Smør på de indre Sider (Gram).⁵¹⁾ Til *Knæpkagerne* brugtes ofte en Træform, hvori der var udskåret Figurer af Mennesker eller Dyr. Formen påtryktes Kagerne. Man måtte ikke lægge et varm Brød eller en varm Kage i Vinduet, det kunde trække Sygdomme til Huset. Faldt et Stykke Brød på Smørsiden, sagde man: „Din Kjerrest har nok it fåt sæ vasket“.

Når en Kone i Byen havde bagt, holdt hun om Eftermiddagen *Baghøtte*. Hun fik da Besøg af Nabokonerne, der skulde smage æ Kag å æ Nørrer (Småkagerne), samt helst rose Bagværket.

⁵⁰⁾ Jfr. Talemåden: Han ser ud som nogen gistnet Kat, eller som han var gistnet.

⁵¹⁾ E. Tang Kristensen: Jydsk Almueliv, Tillægsbind III, Nr. 1739.

Slagting. Enhver Mand slagtede selv eller fik en Nabo til at hjælpe sig. Slagtetiden indtraf, når Efterårssæden var lagt. Før et Svin skulde slagtes, måtte det være udfastet. Når det blev stukket, og der intet Blod kom, eller det kom for sparsomt, havde det fået et *Bovstik*. Et *Hjartstik* (Hjærtestik) fik det Svin, der døde for hastigt, idet Blodet kom for stærkt.

Ved Svineslagting gav det meget *Omdras* (Affald). Affaldsfedt, især det med Kirtler i, bankedes af til Skosmørelse (o: Fedtet stegtes hårdt af).

Når Slagtingen var forbi, holdtes et lille *Slagtegilde*. Var der nogen, der ikke indbød deres Bydelav til Bryllup, Begravelse eller Barselgilde, men var nødt til at gøre Gengæld overfor de Folk, de havde været til Gilde hos, indbød de til *Stegegæst* efter Indslagtingen. De kunde til dette Slagtegilde nøjes med at indbyde deres eget Bydelav, alle andre kunde de lade sidde, selv deres Naboer. Denne Skik begyndte man dog at lægge af i 1870—80'erne (Vodder S.).

Malkøller og Maltning. Større Gårde havde et lille afsides liggende Hus, hvori Gårdens Forbrug af *Malt* lavedes. I dette Hus kunde Bagningen også finde Sted; Bygningen benævntes derfor også æ Ovnhus. Når det lille Hus havde en isoleret Beliggenhed, skyldtes det, at Fremgangsmåden med Maltningen var brandfarlig. I den brede Skorstensmunding foran Ovnen blev Malkøllen indrettet. Ud imod Rummet rejstes et tre Alen højt Bræddeskillerum med en smal Dør i. Fra Skillerummets Top til Ovnsmuren lagdes et Loft, hvis Brædder var gennem-boret af utallige små Huller, så Røgen kunde trænge igennem Maltet. For at Maltbyggen ikke skulde falde igennem Hullerne, dækkedes Loftet af Blaarlærredslagener. Byggen, der skulde maltes, lagdes nogle Dage i Forvejen i Vand. Når Kornet var gennemblødt, toges det op af Karret, bredtes i et tyndt Lag ud på Loftet til Spiring og Tørring (i Støb). I halvtør Tilstand bragtes det til Malkøllen, hvis Virksomhed nu begyndte. Når Kornet var spredt på Køllens Loft, tændtes inde i Aflukket

foran Ovnmundingen et tilrettelagt Bål af Bøgetræ. Røgen af denne Træsart gav nemlig Maltet den rette Smag og Aroma. Af og til rørtes rundt i Maltlaget. Pasningen af Fyret, der brændte Dag og Nat, så længe Maltningen varede, var et ansvarsfuldt Arbejde. Fyrmesteren, der også var Vagtmand, måtte passe på, at Ilden ikke flammede for meget, så Luerne fængede i de tørre Omgivelser. For Sikkerheds Skyld havde man Kar med Vand til Slukning i Beredskab. Desuagtet hændte det ikke så sjældent, at både Maltkølle og Ovnhus brændte. Ved Maltkøllen holdtes Vagt Døgnet rundt. Efter nogle Døgn Forløb var den spirede Byg forvandlet til vellugtende, brunlig Malt, der fra Køllen eller Ovnhuset bragtes til Stuehusets Loft, hvor det lagdes i en stor Dragkiste. I Maltet gemte man røget Flæsk og Pølser. Det gav både Malt og Sulevarer god Lugt og Smag. Om Aftenen samledes de nærmest boende Mennesker, både unge og gamle i Maltkøllen. Mens det knitrede og spragede i Maltet, benyttede de tilstedeværende Lejligheden til Fortælling og Sang. Køllesammenkomsten er en nøje Parallel til Samværet i Teglovnene.⁵²⁾

Når Maltet var malet, kunde *Ølbrygningen* begynde, et Arbejde, der fortrinsvis udførtes af Kvinderne. Når man ved Brygning kom kogende Vand på Malt, Rugklid, Boghvedemel, Humle o. s. v. fremkom der en Blanding (Suppe), der kaldtes *æ Mem* (Memmet).⁵³⁾ Aftappet kaldtes det *Urt* (∩: ugæret Øl), og efter Gæringen var det *Øl*. Vilde Øllet ikke *gæs* (eller *gær'es*) gære, sagde man, at Øllet var *kastens*. *Mask* var Levningerne af det udtrukne Malt. Når Øllet blev gammelt, kunde der lægge sig et hvidt Skimmel oven på dette. Skimmelet kaldtes *Munk på Øllet*, og Øllet fik nu en *munke(t)* Smag.

Ost lavedes i en rund Form af Træ, hvori var boret mange Småhuller, som Vallen kunde sive ud af, når der lagdes Pres

⁵²⁾ Ovenstående Fremstilling om Maltkøllen er bygget på Emil Lunds Optegnelser. Se endvidere min Bog: Landsbygilder (1940) 28—34 med sønderjydske Oplysninger.

⁵³⁾ Blandingen ved Brændevinsbrænderiet kaldtes også *æ Mem*.

på Ostelåget. En almindelig Ost kaldtes Kommenost, fordi den indeholdt en Del Kommenfrø. Af Kærnemælk lavedes Knapost, æ Bærreost, der også var fyldt med Kommen.

*

I en Tid af Året, da der ikke blev indslagtet, spiste man Grød 21 Gange om Ugen, sagdes der. Den meget Grødspising var triviel, og de hårde Grynklumper gav Anledning til mange Mundheld. Når Grynklumperne var for hårde, sagde Folkene, at de kunde kastes over Huset, uden at de gik i Stykker. En *Mjølbyddel* (Melbydel), Budding, blev forhen kogt i en Lærredspose, eller man tog bare et Stykke Lærred og bandt Buddingen ind i. Senere kogte man Melbydel i en Melbydel-form.

Maden spistes i Køkkenet af Familien og Tyendet i Fællesskab. Man sad ved et langt Bord, der var omgivet af Træbænke på tre Sider, og hver havde sin bestemte Plads. Man brugte Træ- eller Hornskeer til Søbemaden og de mange Grødretter. Til Kødretter havde enhver Kniv og Gaffel, men disse Redskaber benyttedes kun lidt, idet mange tog Kødet i den ikke altid rene Hånd og gnavede på Hundemaner af det. Hver havde sin specielle Ske, som man efter endt Måltid gned lidt med Hånden og dernæst uden anden Rengøring anbragte ved en Vindueshaspe eller et andet lignende Sted.

Grød og Søbemad stilledes i store Lerfade på Bordet. Indholdet fra Fadene spistes i Fællesskab direkte fra disse. Tallerkener anvendtes kun ved højtidelige Lejligheder. Til Sulemaden, der uddeltes af Husmoderen, brugtes runde Træbrikker. Stegepanden med Duelsen (Saucen) stilledes på Bordet, og så dyppede syge og sunde i Fællesskab deres Kartofler i æ Duels.

De gamle Landsbyfolk levede tarveligt. Boghvedegrød tre Gange daglig var — som nævnt — ikke ualmindelig. I Stedet for Kaffebønner brugtes Korn, navnlig Rug og Byg. Kornet brændtes ligesom Kaffebønnerne i Stegepanden, og senere ma-

ledes det på Kaffemøllen. Når Kaffen tilberedtes, fik den en Tilsætning af Cikorié under Navnet „Tut“. The bryggedes på tørrede Blade og Blomster af forskellige Plantearter. Mest anvendtes Hylde- og Kamilleblomster, der også var almindelige Lægeurter.

I *Aaved* (Vodder S.) hang et Stykke brunt Sukker i en Tråd fra Loftet, og når man fik Kaffe, skiftedes man til at suge på det.

Ude på *Kastrup Fælled* (Gram S.) boede en Mand og en Kone, hvor Meddeleren, H. J. Nissen, Brøndlund, ofte som Barn kom på Julebesøg sammen med sine Forældre. Manden var overdreven renlig og havde alt i Orden, men Konen var lige til den anden Side — snavset. Der var ikke ret mange Steder, hvor de besøgende fik så mange „Bækkenødder“ som der. Folk sagde nok, at de ikke altid var så rene disse Småkager, „men vi Drengene var altid så glade ved at have hendes Bækkenødder, for dem kunde vi altid trække i Håret over Bordet, når vi havde vundet af dem fra en anden; så blev de slet ikke snavsede af Hænderne“⁵⁴) Man kan heraf forstå at der var Hår i Bækkenødderne. Hårene stak så langt uden for Kagerne, at man kunde trække i dem.⁵⁵)

Hør og Uld.

På mange Gårde dyrkedes *Hør*, hvis Taver forarbejdedes til Linned, Lagener, Duge, Håndklæder o. s. v. Hørfrøet blev sået senest Saras Dag (16/5) i godt gødet efterårspløjet Lerjord. Når Hørren var moden, blev den rykket op med Rod ved Håndkraft, for at Taverne ikke skulde blive beskadigede. Dernæst blev den bundet i Smådukker, der sattes i små Hobe. Når Hørren

⁵⁴) Opt. 1924 af Steffen Steffensen, Aalkjær (DFS). Jfr. E. T. Kristensen: Danske Skjæmtesagn I (1900) Nr. 186: Fuld Mand ligger i Vejgrøften og leder efter Måden (Røddingegnen).

⁵⁵) I Tilslutning til ovenstående Oplysninger kan læses, hvad M. J. Skov fortæller om Måden på Askov i hans Barndom (1840-50-erne), trykt i Sønderjydske Årbøger 1897, 176—77.

var færdig til at blive kneblet, skulde Frøkapslerne rives af. Dette Arbejde skete ved Hjælp af en Hørkneвле eller Hørrive, der nærmest lignede en stor Redekam med Skaft på. Hørfrøet gemtes efter Plejltærskningen til senere Brug. I Sygdomstilfælde brugtes det som Lægemiddel både til Mennesker og Dyr. Grød kogt af Hørfrø blandedes i Kalvenes Mælk og betragtedes med Rette som en sund og nærende Føde for disse Husdyr. Hør kunde også hjælpe mod Kighoste og værne mod Hekse. Efter Tærskningen blev Hørstrået bundet i Knipper og bragt til en Mergelgrav, hvor det blev lagt i Vandet. Ved Hjælp af Brædder og Sten holdtes Hørren under Vandet. Her lå den ca. 9 Dage, hvorefter den toges op, spredtes rækkevis i tynde Lag på en Græsmark eller Eng, hvor de lå til Blegning nogen Tid. Derefter samledes Hørren og bandtes i Bundter. Nu var det Skættemandens Tur at behandle Hørren færdig til Spinding. Han mødte en bestemt Dag med sine Apparater, en Skættemaskine og et Par Hørhegler. Flere Mænd og Kvinder hjalp med „Skagningen“ (Skætningen). Som Indledning gravedes først en ca. 10 Fod lang, 4 Fod bred og 5 Fod dyb Grav med den opgravede Jord lagt paa Siderne. I den ene Gravende lavedes en Nedgang, så man kunde gå ned på Gravbunden og passe den Ild, som her var antændt; thi der skulde fyres, indtil den sidste Hørrest var gennemtør. Ilden måtte ikke flamme så højt, at den kunde fænge i Hørren, der lå bredt på Stænger over Gravåbningen. Efter endt Tørring anvendtes en Hørbryder til at knuse Hørrens udvendige hårde Stængler med. Hver Bondegård havde almindeligvis en eller to Hørbrydere. Når Brydningen var forbi, behandlede Hørren efterhånden videre af Skættemanden på Skættemaskinen, hvis Jernvinger ved Hjælp af et Håndsving drejedes hurtigt rundt. De rensede Linnedstoffet for de knuste Stilke, hvorefter det til sidst kæmmedes dukkevis på Hørheglen, der med sine lange, tynde tætsiddende Jerntænder kunde minde om en Kam i stort Format. Affaldet fra Heglingen kaldtes Blår, et sammenfiltret, urent

Stof, der desuagtet blev spundet og vævet. Spindingen fuldføres navnlig i de lange Vinteraftener, og man skulde helst være færdig med det til Marts.⁵⁶⁾

Skulde Garnet bruges til Tøj, måtte det væves. Dette Arbejde blev til langt ned mod vor Tid udført på Gårdene som Husflid. Mange Bønder havde en *Vævestue*, hvor man på en af Datidens store Væve vævede Klædnings- og Linnedstoffer til eget Brug. I mange Indsiddershjem blev Vævningen drevet som et Håndværk, man skulde leve af. Trindt om i Landsbyernes Inderstestuer fandtes Vævere og Væverpiger, der arbejdede flittigt for Udkommet, — man kunde høre Vævestolen knalde fra Morgen til Aften, så de gamle Rønner rystede. Når Væveren eller Væverpigen kom med den færdigvævede Vadmel, blev der i Gården holdt et Vævergilde med Traktement. Unge og Gamle kom og beundrede Tøjet, hvoraf de skulde have nye Klæder og Væversken blev beværtet på det bedste.⁵⁷⁾

Lærredet bredtes nu i hele sin Længde ud til Blegning på Græsmarken og først herefter fik Lærredet den smukke, hvide Farve. Lærred, der vævedes af Blårgarnet, kaldtes *Blårlærred* og brugtes ikke alene til grove, dagligdags Håndklæder, Karklude, Forklæder o. s. v., men også til Lagener, Skjorter og Særke. Sålænge Blårlærredssærke og -skjorter var nye, voldte de Brugerne mange Kvaler; thi Lærredet var ikke alene hårdt og knoppeagtigt ujævnt, det var også fuldt af små stikkende Skaller, der gav Kløe på Kroppen. Når Kløen blev alt for utålelig, kunde man ofte se Brugere af Blårlærredslinned gnubbe sig på en Dørstolpe eller skrubbe sig med en Børste på den nøgne Krop. Blårlærredet skulde imidlertid slides, så Torturen måtte gennemgås.

*

⁵⁶⁾ Når man heglede Hør og rev Hænderne i Heglen, fik man *Heglefedt*. — *Skraldenbast* var grovtavet Hamp, hvoraf der snoedes Piskeskralde. Ovenstående Oplysninger om Hørren er væsentlig fra Emil Lunds Optegnelser.

⁵⁷⁾ A. J. Marcussen: *Rødning By og Sogn* (1912), 113. Jfr. med dette Afsnit min Bog: *Fra Hørager til Væver-Stue* (1942).

På Gårdene holdtes en Del *Får* til Slagtning og til *Uld* til Klæder. Fåreklipping og Uldens Tilberedning var ligeledes i alt væsentligt Kvindearbejde. Når Ulden var rensset, blev den kartet. Dette Arbejde udførtes oftest af Pigerne, der gik sammen i Flok for at karte den ene Gårds Uld efter den anden. De kom da en Aften hvert Sted i Byen. Enhver fik sin Part (1 Pund) at karte. For at skåne Klæderne for Slid under Arbejdet lagde hver Pige en *Karlæp* (Kartelap) på Skødet. Når Ulden var kartet, blev en Lap båret til et Sted, hvor de endnu ikke var færdige. Med Lappen fulgte et Brev, hvori der stod, at Pigerne passede Karlene og glemte at bestille noget, gik for meget i Byen o. s. v. Fik de Kartelappen godt afleveret, skulde de indbydes på Kaffe, men blev de grebet, bandtes Lappen på dem. Når man havde opkartet et Sted, fik Pigerne Kaffe og Pandekager. En sådan Sammenkomst kaldtes *Karhøtte* (Kartehøjtid). Når Karlene fik at vide, at der holdtes Kartehøtte et Sted, drev de ofte Gæk med Pigerne og stjal Pandekagerne. Til Gengæld spillede Pigerne også ofte Karlene et Puds, når de efter Kartningen gik hjem. De gemte Møgekærren eller hængte den ved Brøndvippen, slog Spanden i Brønden, så Møgbøren kom til at hænge dinglede oppe i Luften, de væltede Vogne o. s. fr. Efter Kartningen skulde Ulden spindes. Kartning og Spinding skulde man helst være færdig med til Jul.

*

Knipleri, der nu er lokaliseret til *Tønderegnen*, har tidligere også været kendt i Sognene mellem Gram og Ribe. A. J. Marcussen omtaler i sin Røddingbog denne fint udformede kvindelige Husflid, og Hans Kau nævner, at i 1860—70'erne var der endnu en Del *Knipleri* i Roager Sogn. Det var et slidsomt Arbejde. Fra Morgen tidlig til Aften silde sad den gamle Maren Spandet i Roager bøjet over sit *Knipleskrin* for at få fabrikeret en Alen i *Kniplinger*, som hun fik meget dårlig betalt hos *Knipplingskræmmeren*, når han havde trukket fra for Tråden og Mønstret, han forud havde leveret hende. Når Maren havde et

Arbejde færdigt, vandrede hun den lange Vej frem og tilbage til *Skærbæk*, hvor der boede en Kniplingshandler, for at afhænde det. En sådan Rejse tog hende en hel Dag. Knipleskrinet havde trods alt reddet hende fra den værste Fattigdom; hun undgik Fattigvæsenet. Maren kunde godt gå ud og hjælpe Folk i Huset, hvad Kniplingskonerne ellers nødtigt gjorde for ikke at få Hænderne ødelagt til at omgås den fine Tråd. For at gøre Stokkene tungere, var der i Rigler omkring deres nederste og sværere Ende bundet Perlesnor med forskelligt farvede små Perler, og selve Skrinet var siret med Snitværk og Maling med Navne og Årstal, så det kunde være et helt lille Kunstværk. De gamle Kniplingskoner var ofte Gemmestedet for Egnens Sagn og Historier, og Maren Spandet dannede her ingen Undtagelse. Fra Tønderegnen omtales Kniplepigernes *Standerhøtte*, et lille Gilde, hvortil de Karle var indbudt, der i Aftensædetiden havde siddet og underholdt Kniplepigerne. Underholdningen i Kniplestuerne svarede til den, der kendes fra Skagegilder, Kartegilder, Bindestuer o. s. v. fra de øvrige Egne af Danmark. Vestslesvigs Folketradition havde gode Kår i Kniplestuerne.⁵⁸⁾

Farvning.

Husmødrene i de gamle Bondehjem besørgede selv al *Farvning* af Klæde, Uld og Garn. Til Farvningen anvendtes simple Midler. Hvis Garn skulde farves blåt eller sort, anvendtes Menneskeurin, der samledes i æ Farvepot, Farvegryden, en stor, sort Ler-gryde. Jo ældre den opbevarede Urin, Tvætten, blev, des bedre var den. Farvepotten måtte anbringes et afsides Sted, da den gærede Urin lugtede. Når man vilde farve, kom man Indigo (Engelblå) i Gryden, der sattes over en svag Ild i Skorstenen og

⁵⁸⁾ Se videre M. J. Skovs Oplysninger om Emnet i Sdj. Årbøger 1897, 180—85. Hans Kau: Fra Kampen mellem Dansk og Tysk (1908), 125—27. Sdj. Arb. 1901, 104—41. 1909, 206—39. 1928, 1—17. Aug. F. S.: Fra Hørager til Væver-Stue (1942), 71—72. M. H. Nielsen i Sønderjydsk Månedsskrift 1928—29, 68—69, 99—103, 113—19.

et Par Lod Garn blev lagt i Potten. Farvepotten brugtes tidligere vistnok i alle Huse, men o. 1884 anvendtes den ikke meget, undertiden dog til at farve Hosegarn i. Garnet kunde farves lyseblåt eller mørkeblåt, alt eftersom man lod det ligge kortere eller længere Tid i Gryden. Urinen måtte ikke komme i Kog, den måtte aldrig blive varmere, end man kunde stikke Hånden i Gryden. Et Par Lod Garn kunde vel nok blive færdig på en Dag. Når Garnet toges op, var det nærmest grønt, men siden blev det lyseblåt. Garnet aftrykkedes og tørredes, derefter opskylledes det i kogende Vand og var da færdigt. Havde det ikke fået Farve nok, eller var det plettet, aftrykkedes det og ophængtes, indtil det blev koldt, da kunde det atter komme i Gryden. Det skulde være koldt, ellers bed Farven ikke på. Farvningen kunde undertiden blive vanskelig, enten kom det af, at Urinen ikke havde haft den rette Varmegrad (havde f. Eks. været for varm) eller Garnet var spundet af stygt, d. v. s. strid, stiv Uld. Var Farvegryden vanskelig, kom man en Snaps Brændevin, et Par Kålblade eller et Stykke rustent Jern i den og lod den derpå stå et Par Dage, før den atter blev taget i Brug. Efter Farvningen skylledes Garnet i koldt Vand, til den dårlige Lugt var fjernet efter Urinen.

Til brun Farvning brugtes de stålgrå Lavarter, der vokser på Egetræer i Skoven.

Tøj.

Som man vil forstå af det allerede fremførte, krævede Tilvirkningen af Beklædningsstoffer en vidtløftig Behandlingsmåde. Ved Uldtøj f. Eks. begyndtes med Fårenes Vask og Klipping. Dernæst kom Uldens Tilberedning ved Kartning, Spinding, Farvning, Haspning, Tvinding, Vinding, Valkning og Vævning. Efter Vævningen bragtes Tøjet til Stampemøllen, også kaldet Stampeværket, når Drivkraften ikke var et Vandløb. Her behandlede Tøjet videre, men Behandlingen var nu afhængig af, hvad det skulde anvendes til. Man kunde vælge

imellem Presning, Stampning, Overskæring, hel eller halv Krasning o. s. v. Blev Mandfolketøj f. Eks. ikke overskåret, kaldtes det *Vadmel*. I overskåret Stand var det finere af Udseende og benævntes *Klæde*. Klædestoffer til Kvindedragter kaldtes *Hvergarn*, der igen deltes i to forskellige Sorter: *Tossel* og *Firsel*. Betegnelsen Tossel betød, at Tøjet var vævet af totrådet Garn. Firsel betegnede Vævning med firetrådet Garn. Sidstnævnte var den fineste og bedste Kvalitet. Det hjemmelavede Tøj gav en solid og varm Påklædning.

Når Tøjet var færdig til Brug, mødte Skrædder eller Sy pige og syede Klæder til Familien. *Skrædderens Ankomst* og hans Arbejde i Hjemmet fulgtes med Interesse. Med barnlig Glæde iagttog man Syningen og prøvede Klæderne. Var Familien talrig, havde man ofte Skrædderen til Huse i fjorten Dage; alle Klæder blev jo håndsnyede. Under Skrædderens Ophold var Grønkål en næsten daglig Middagsret. Derfor hadede Skrædderne af Hjertens Grund Grønkålen. Kasper Skreier, som Folk kaldte ham, var i Midten af forrige Århundrede Skrædder på Brandenhof i *Tiset*. Han ytrede engang, da der taltes om Grønkål: „Grønkålsædelsen har æ Døvl opfundet for at drille og ødelægge os stakkels Skreiere. Grønkål og Soflæsk til Middag seks Gange om Ugen, man måtte jo have en Svinemave, hvis Helbredet skulde holde til den Kost. Men ser I, Godtfolk! En stakkels Skreier må nødtvungen for Fortjenestens Skyld spise Grønkål og Soflæsk lige til sin Dødsdag“.

I sit Hjem tålte Kasper ikke Kål hverken i Hus eller Have, beretter Emil Lund. Fra *Rødding* nævner Marcussen, at Landsbyskrædderne ofte var Originaler. Man var ikke kede af deres Besøg i Hjemmene, da de var gode Nyhedsbringere i en Tid, hvor man ikke havde Aviser. De gamle Skræddere kunde fortælle de dejligste Røverhistorier, og Naboerne indfandt sig om Aftenen for at nyde godt af Skrædderbesøget. Sammenkomsten endte gerne med et Slag Kort.⁵⁹⁾

⁵⁹⁾ A. J. Marcussen: *Rødding By og Sogn* (1930) 80.

Om den gamle stedlige *Mandsdragt*⁶⁰⁾ fortælles, at Nis Nielsen, der døde 86 År gammel 1872 i *Harreby*, endnu 1848—49 gik med høj sort Hat eller en rød ulden strikket Hue på Hovedet, under hvilken det lange gule Hår var strøget lige bag over og fastholdt i Nakken med en rund Messingkam, der godt kunde sidde under Hatten, men vist ikke under Huen. Den lange Trøje, han havde på, bestod tiest af gult eller brunt garvet Skind; en sådan Trøje kaldtes Kamisol. Hans Knæbukser, også mest af Læder, nåede kun lige under Knæene, hvor de var spændt med en Sølvspænde. På Benene havde han Strømper og Sko, undertiden lange Støvler. Under Trøjen havde Folk gerne et Brysttykke lig vor Vest; dette Stykke var også almindeligvis af Læder eller helt af ufarvet Vadmel. — I en anden Beskrivelse af Nis Nielsen hedder det, at han var klædt i Skindbukser og en Tosselsvest, der altid var opknappet og hang ned på hver sin Side af Brystet. På Hovedet havde han en rød, strikket Tophue med en Dusk i Toppen. På Benene havde han hvide Hoser og på Fødderne langovret Træsko.

Fra sine tidligste Drengear huskede Urmager A. J. Marcussen (f. 1844) en af de gamle Bønder, der gik i Egnens gamle Dragt. Han var i Knæbukser, hvide Strømper, grå Jakke og på Hovedet bar han en ildrød Hue. På Fødderne havde han et Par store Træsko. — M. J. Skov oplyser, at *Mændenes* Vadmelsklæder bestod af lang Skødefrakke og Benklæder med bred Klap foran. Hvidt Kravetøj brugtes sjældent, derimod sort Kravebryst. I Stedet for Flip bandt man et Klæde af hel eller halv Silke om Halsen, men kun når Kisteklæderne skulde i Brug. Konfirmander, der i gamle Dage var 16 År, når de konfirmeredes, mødte til Konfirmationen i samme Slags Dragter som voksne Mænd og Kvinder, Drengene endog med Datidens høje Hatte på Hovedet.

Af ufarvet, hvidt Vadmel lavedes Undertrøjer og Under-

⁶⁰⁾ Olav Iversen Kjems: *Kjemsgaards Saga og Slægterne Kjems* (1939) 132 og *Sønderjydske Arbøger* 1897, 189—93.

benklæder til Mændene, Skørter og Livstykker til Kvinderne. Strømper strikkes af hjemmespundet og hjemmefarvet Garn. Både til Kvinder og Mænd gjordes de så lange, at de nåede op over Knæene. Fra tidlig Forår og indtil Sommeren var forbi, gik Mandkønnet og nogle Kvinder i *Strømplinger*, der bestod af et Par gamle Strømper, hvoraf den underste Del var klippet bort, så der ovenpå Foden blev en smal Tunge tilbage. Tungen kantedes med Vadmel. Ovenpå den fastsyedes en i Hjærteform udklippet Tøjlap. En Strop fra Tungen ned omkring en Tå holdt Fodtungen på rette Sted. Man gik enten barbenet med *Strømplinger* eller også barbenet med Træsko på.

Vask.

I gammel Tid vaskede man Linnedet i Tvætten eller Lud, da Sæbe og Soda ikke kendtes i Landsbyerne. Til *Tvætten* brugte man Urin, der samledes i en Tønde, der stod nedgravet i Haven. Tvætten blev kogt eller også kun opvarmet, og deri vaskede de Linnedet. Derefter slog de kogende Vand på eller kogte Linnedet, og når det havde stået en Tid, blev det skyllet i koldt Vand.

Til Fremstilling af *Lud* anvendtes Bøgeaske. Linnedet pakkes i et Kar, der var forsynet med et Taphul, hvorover der var anbragt et Linnedestykke og en Stentallerken. Linnedet, der skulde vaskes, tildækkedes med et groft Lagen af Skageblår; herpå strøede man Bøgeaske, og kogende Vand sloges på. En Spand eller Balje sættes under Karret til at optage Luden, der sivede igennem. Luden kogtes på ny og gødes atter på, og man blev ved dermed, indtil det, der tappedes af, var ligeså kogende som det, der hældtes på. Det kaldte man at *byge*. Til at banke en *Byge* (Byg') op hørte en Tærskel, en Bygskammel og et Askeklæde. Bygningen kunde stå på en halv Dag. Linnedet, der var i Karret, kaldtes en Bygning. Efter Bygningen blev Linnedet taget op og dypet i Vand og banket med en Tærskel, og

tilsidst blev det opskyllet i rent Vand. Efter denne Behandling fik man rent Linned.

Lys og Ild.

Endnu i 1860'erne kendte Bondestanden kun *Tællelys* som Belysningsmiddel. Disse Lys hjemmestøbtes af Fåretalg. Støbningen i Bliklyseforme gav de smukkeste og bedste Lys. Støbeformen havde samme Façon som et Nutids Stearinlys. Den var hul indvendig og i den ene Ende spidsdannet som et Lys. Gennem Formens Hulning førtes en fleretrådet tynd Væge, der i et lille Hul i Formspidsen gjordes fast med en Pind. Dette hindrede samtidig den smeltede Talg i at flyde ud af Formen. Godt strammet fastgjordes Vægen omkring en Tværpind, der var anbragt tværs over Formens Munding. Derpå hældtes den flydende Talg i Formen, og efter en grundig Afkøling trak man ved Hjælp af Tværpinden Lyset ud. Det var nu færdigt til Brug. I det grumsede Affald fra Talgen dyppede man et Par Gange nogle lange Væger, som derefter rullede sammen, spiralformede. Disse Lys, der kaldtes Pråse⁶¹⁾, anvendtes af Kvinderne, når de om Aftenen røgtede deres Gerning.

Under Brugen anbragtes Lysene i en Lysestage med en bevægelig Skive, der kunde løftes op eller ned i en åben Rille. Efterhånden som Lyset brændte nedad, kunde det skubbes længere op og kom derved ikke til at brænde nede i Lysestagen. Hvert Øjeblik mindskedes Lysvirkningen af en sort Tane, der fremkom ved Vægens Forbrænding. Når Tanen blev for lang, sagdes: „Nu er der en Tyv i Lyset.“ Hermed hentydedes til, at Tanen på Grund af sin Længde bøjedes til Siden og smeltede Talgen, så den løb nedad Lyset, der herved ødelagdes. Til at fjærne Tanen havde man en Lysesaks, der altid lå parat til Brug på Lysestagens brede, skålagtige Fodstykke. I nogle Hjem brugte man også de såkaldte *Sivlamper* eller *Tranlamper*. Disse

⁶¹⁾ Jfr. Lysepinde, der i den gammeldags Husholdning brugtes som Spædelys. De kaldtes i Gram Enderupskov Pråsser, i Spandet Mølby Lys.

Lamper havde intet tilfælles med Petroleumslamperne, der senere kom i Brug (i 1870—80'erne). En Sivlampe bestod af en flad Skål, ca. 4 Tommer bred, og halvcirkelformet i den ene Ende. Herfra gik Skålen i seks Tommers Længde i Bueform udefter og endte spidsagtig med en smal Fordybning, lidt højere end Skålens Bund. En Kant i en Tommes Højde omkredsede Bundfladen. På det halvcirklede Endestykke fandtes fastgjort et lodret stående, seks Tommer langt og to Tommer bredt Stykke Blik med Hul i, således at man ved Hjælp af en Snor kunde hænge den op under Loftet. I Skålen hældtes Tran, hvori lagdes en Sivvæge med den ene Endespids til Tænding hvilende i Skålens Spidsfordybning. Vægen var Marven af en Sivart, der voksede alle Vegne i fugtige Lavninger på Marker så vel som i Skove og Enge. Til at forøge Sivlampens Lysvirkning havde man ifølge Emil Lund i adskillige Hjem nogle store, hule Glaskugler af Størrelse som en mellemstor Globus. Gennem en lille Åbning fyldtes Glaskuglen med Vand og hængtes op i Snore — i Højde med Lyset, således at dette belyste Glaskuglen, der herved gav Genskin og kastede en mat Lysning over det Arbejde, som udførtes i Stuen.⁶²⁾

*

Før Svovlstikkerne kom i Brug tændtes Piberne ved Hjælp af *Svamp*, *Fyrstål* og *Flintesten*. Med *Stålet* sloges Ildgnister af Flinten, og Gnisterne fængede i Svampen. Jo mere det blæste, desbedre. Vinden virkede som Blæsebælg. Man havde også små Metalskåle (Fyrfade) til Gløder. *Fyrsvampen* samledes i Skoven, hvor den voksede på gamle helt eller halvt udgåede Træer. Efter at den rå Svamp var rensset, lagdes den på en flad Sten, Svampestenen, hvor den bankedes grundig med en Hammer på alle Sider, så den blev svampeagtig løs. Under Bankningen bestrødedes den stadig med Salpeter, der skulde virke som Fængstof. Enhver Tobaksryger havde altid et Fyrtøj (der også

⁶²⁾ Jfr. Sønderjydske Årbøger 1897, 179, 186—88.

kaldtes Fyrtønden) i Lommen. I næsten enhver By boede en Mand, der lavede Svampe og gik under Navnet Svampemanden. I 1860'erne levede endnu i *Kastrup* (Gram S.) en gammel Mand, der lavede Fyrsvampe, som han solgte. Skønt Svovlstikkerne allerede dengang næsten havde fortrængt Fyrtøjet, fandtes der dog ældre Folk, som til deres Dages Ende kun benyttede Fyrtøj, idet de betragtede alle Fremskridt som Djævelskab. Den gamle Svampemand hed Nikolaj, men kaldtes altid Nikolaj Propmand, så han havde måske i sine unge Dage også lavet Propper.

Aftensæde.

I gamle Dage var Landalmuens Fritid indskrænket og Hviletiden afmålt. Julen var i Grunden den eneste Tid Året rundt, hvor man havde ordentlig med Fristunder. Selv de lange Vinteraftener anvendtes til nyttigt Arbejde. Både Mænd og Kvinder var, trods den dårlige Belysning, optaget af at bestille noget.

Når Mændene havde skåret Hakkelse til Hestene og alle Gårdens Dyr havde fået den fornødne Pleje, når Kvinderne havde malket Køerne og var færdige med at sysle i Køkken, Bryggers og Spisekammer, spiste man Nadver. Derpaa samlede alle i æ Døns; her stoppede Karlfolkene Piberne af den fælles Tobakstønde og tændte ved Lyset. Af Besparelseshensyn blandedes Blåmandstobakken til 8 Skl. Pundet med tørrede, smuldrede Kirsebærblade. Der røgtes af korte eller lange Piber. Indhyllt i tætte Røgskyer tog Mandfolkene fat på Sno-ning af Halmreb (Tækkereb), der ved Tækning brugtes til at fastbinde Taghalmen til Lægterne. Hver Mand i Gården skulde i Løbet af Vinteren sno et bestemt Antal af disse Reb. Sno-ningen fandt Sted i Stuens Baggrund, hvor Mandfolkene sad med hver sit Halmknippe. Kvindernes Gerning: Spinding, Kartning, Strikning, Stopning og Lapning krævede mere Lys, der-

for havde de Plads nærmest Bordet og Lyset. Nogle Steder hjalp Mændene til med Strømpestrikingen.

Under den ensformige Tilværelse man førte, betragtedes det som en kærkommen Adspredelse, når fremmede kom til Huse, især sådanne, der kunde fortælle morsomme Historier eller synge Viser.

Al *Litteratur* var i første Halvdel af forrige Århundrede ukendt hos Almuen, fraregnet nogle Røverhistorier med lokkende Titler, f. Eks. „Den store Røver Mazarino udi Elsass og Lothringen og hans vidunderlige Gerninger“ eller „Fortællingen om Italiens berømte Røverhøvding Rinaldo Rinaldini“. Ellers havde man ikke andre Bøger i Hjemmene end en Bibel med Sølvspænder og et Par Salmebøger, ligeledes med Spænder.⁶³⁾

Mange Steder var det Skik og Brug, når det lakkede mod Sengetid, at enhver fik en tyk Rundtenom Fedtebrød. Dette lille Måltid kaldtes Kvældsnavver.

Jul og Fastelavn.

Disse to Vinterfester har jeg på Grundlag af M. J. Skovs m. fl.s Optegnelser meddelt Redegørelser for i min Bog: *Gilder i Landsbyen* (1942), 29—35 (om Thomasmessedagen) samt i *Jul i Vestjylland* 1945, 5—9 og 1948, 28—32. Se endvidere *Sønderjydske Årbøger* 1897, 178. *Sønderjydske Månedsskrift IX* (1932—33), 197.

Pinsebrud.

I Døstrup, Skærbæk, Roager og Gram Sogne har det indtil for 90—100 År siden været Skik, at Børnene i Pinsen havde *Pinsebrud*. Skikken har sandsynligvis været mest kendt i Skovegnene, hvor den også har holdt sig længst. I Roager

⁶³⁾ Jfr. hermed mit Bidrag: »Mindedrag«, fra Rødding (*Sønderjydske Jul, Haderslev* 1946).

Sogn legede man også Pinsebrud i *Påsken*⁶⁴), men det var kun undtagelsesvis. I *Kirkeby* (Roager S.) havde de måske Pinsebrud sidste Gang o. 1835—40. Børnene samledes et Sted i Byen, helst, hvor Folkene selv havde Børn. Børnene mødte i deres Stadsklæder og var udpyntede med Blomster, som de satte i Hat eller Hår, men især udsmykkedes Bruden. Det var gerne et Par af de små Børn, der udnævntes til Brud og Brudgom. De større vilde ikke være det, da de andre Børn siden altid drillede dem med, at de var Brudefolk. Der udnævntes dernæst en Førmænd og en Førkone (måske to). De øvrige skulde være Ridesvende og Brudepiger. Fra Huset drog nu Brudeparret med Følge rundt i Byen fra Hus til Hus, Ridesvendene var forud. Forrest i Skaren var Brudepigerne, derefter kom Brudeparret og Førfolkene, tilsidst det øvrige Følge. Ridesvendene havde en Kæp mellem Benene, og de kilede af forud så stærkt de kunde. Vilde Hesten ikke følge med, fik den Smæk af en Pilevånd. Hver Gang de havde nået et Hus, som Brudeskaren vilde gæste, måtte de svinge og ride Skaren imøde for at hatte for Brudeparret. Ridesvendene drog ikke ind i noget Hus, de holdt udenfor; Brudeparret med det øvrige Følge derimod tog ind hvert Sted. Når de kom paa Stenbroen, begynte de at synge:

„Her kommer Offer — her kommer Elle“. Når Verset var sunget, blev der af Gårdens Folk givet Gaver i en Kurv, som to af Børnene bar: Smør, Æg, Rugkage, Fløde, et Tællelys, en Kop malet Kaffe eller lidt Sukker. Kaffe fik de vist kun i Skikkens sidste Tid. Folk så efter, hvad der var i Kurven, og det, som der mest trængtes til, gav man Flokken. Nogle gav Skillinger, især måtte Faddere til „Brudeparret“ her vise sig. Brudeparret fik altid Pengene i Forvaring. Engang da Børnene kom til Roager Præstegård, gav Præsten Pinsebruden lige

⁶⁴) Om Påskeskikke er der iøvrigt intet optegnet fra Eggen mellem Gram og Ribe. Fra Jels, nordøstlig for Gram, er en enkelt Optegnelse om en Børnefest i Påsken, trykt i *Sønderjydske Månedsskrift III* (1926), 30.

så mange Skilling lybsk, som der var Børn til Stede. — Efter modtaget Gave, drog de af, idet sang et Vers: „Tak for jer Offer. — tak for jer El“

Når Børnene var færdige med Indsamlingen, vendte de tilbage til Gildeshuset. Der behøvedes ikke stort Indkøb, de havde næsten alt, hvad de skulde bruge. Der skulde måske indkøbes lidt Brændevin, så Spillemanden kunde få en Punch. Hele Resten af Skillingerne betalte de Spillemanden. Gildet holdtes i Lighed med Legs. Det begyndte om Eftermiddagen og endte ved Sengetid. Ved Bordet sad Brud og Brudgom øverst. Tit dansede Børnene på et Lergulv, og de fleste havde Træsko på. Sommesinde kunde to Drengene skiftes til at bruge et Par Støvler. *Alle* Skolebørnene var med. M. J. Skovs Moder var i sin Barndom (o. 1820) Pinsebrud i *Kastrup*, og hans Svigermoder havde o. 1810 været det i *Døstrup*. Omkring 1884 levede endnu i Roager S. adskillige ældre Folk, som i deres Barndom havde været Pinsebrud og Pinsebrudgom.

De voksnes Pinsebrud. I *Rødding, Hygum og Hjerting* Sogne (og vist i mange flere) havde den voksne Ungdom „for ikke mange år siden“ en *Pinsemaj* (maje o: pynte). Pinselørdag Aften (eller Nat) hentede de unge Karle i Byen (Rødding, Hjerting) et stort og kønt Bøgetræ i Skoven, eller i Mangel heraf et slankt Birketræ,⁶⁵⁾ hvis Bøgen endnu ikke var sprunget ud. I den ældste Tid stjal de Træet, hvor de fandt det, og bag efter var der ingen, som rejste Tiltale mod dem derfor; men siden blev Selvtægt aflagt, og så måtte de købe Træet. Det plantedes på en fri Plads midt i Byen, og for at få det til at stå godt fast, kom de store Sten i Hullet omkring Roden. Inden Træet blev rejst, havde Ungdommen hængt to Kranse i Toppen, og indeni Kransene anbragtes en Del Skår af Snapseglasser og Flasker, som klirrede, så snart Træet bevægedes af Vinden. Anden Pinsedag om Eftermiddagen samledes de unge om Træet.

⁶⁵⁾ Hagebærtræet eller Hæg (*Cerasus padus*), der vokser i *Vraa Skov* (Vodder S.), kaldtes i 1880-erne af nogle »Pinsemej«.

Pigerne havde i Forvejen plukket Skovmærker og Blomster og deraf lavet en Krone. Den bestod først af en Stimmel: en Krans [rund] og to opstående Buer, Halvkranse, der krydsede hinanden. Pigerne tog hinanden ved Hånden og benyttede en passende Lejlighed til at slutte Kreds om den unge Karl, de havde udset til at være dette Års Pinsebrudgom, og efter megen Modstræben kunde forrige Års Pinsebrud sætte ham Kronen på Hovedet. Således måtte han gå hen til Pinsetræet, og under Klarinettens Toner dannede Pigerne Hånd i Hånd en Kreds om Brudgommen og Træet, og bevægede sig i Takten nogle Gange omkring Pinsemejen. Efter at Brudgommen nogle Øjeblikke havde betænkt sig, tog han Kronen af sit eget Hoved og trådte hen og satte den på Hovedet af den Pige, som han havde udset til Pinsebrud. Det skete ikke så sjældent, at de to i Årets Løb virkelig optrådte som Brud og Brudgom. Fra Pinsemejen begav de unge sig til Dansesalen, hvor Pinsebrudgommen og Pinsebruden åbnede Dansen. Dansen stod altid i Kroen, her kunde de unge fortære meget eller lidt, ligesom de vilde. Karlene kunde tage en Punch og give en Kop Kaffe ud til en eller anden af Pigerne, det var det hele. Enhver betalte, som han fortærede til. Mellemmad toges ikke med her. Karlene betalte Musikken, idet Koppen gik om. Efter otte eller fjorten Dages Forløb solgtes Træet af Karlene, og sædvanligvis blev Pengene brugt den samme Dag til en lille Lystighed.

I *Brendstrup* (Rødning S.) mødte Karlene de unge Piger uden for Byen, når de kom fra Skoven med Kransene, to i Tal. Karlene sluttede Kreds om forrige Års Pinsebrud, som da bekransede den af Karlene, der skulde være dette Års Pinsebrudgom. Straks derefter sluttede Pigerne Kreds om Pinsebrudgommen, og han satte nu den anden Krone på Hovedet af den af Pigerne, som han kårede til Pinsebrud. Derefter marcherede Brudfølget i Procession med Musik foran ind i Byen til Pinsetræet. Foran gik Brudepigerne, derefter Brudeparret og det øvrige Følge. Brudgom og Brud trådte en Dans om

Pinsemejen (ingen andre), men siden fortsattes Dansen i Kroen. I Brendstrup havde de Ord for, at de bedre havde bevaret Skikken i sin Helhed og Renhed end i Rødding, hvor de havde begyndt at sløjfe noget af det gamle (meddelt o. 1885 af M. J. Skov).⁶⁶⁾

Et Vidnesbyrd om, at „Pinsegilderne“ i gammel Tid har været ret overdrevne og medført upassende Forhold, findes i det den 2. Septbr. 1702 udstedte Forbud mod Pinsegilder i Haderslev Amt. Det hedder heri, at der var Fængselsstraf for de Sammenkomster af Ungfolk på Landet, hvormed der begyndtes 2. Pinsedag og som vedvarede på alle Søn- og Helligdage indtil Høsten. Fylderi, Drukkenskab og liderligt Væsen, selv blandt Husbonderne, fandt Sted herved. Helligdagsfogederne såvel som Præsterne fik Påbud om at holde tilbørlig Opsigt med Sommerens Pinsesammenkomster.⁶⁷⁾ Forordningen har formentlig ikke hjulpet ret meget.⁶⁸⁾

Midsommer.

St. Hans Aften 23. Juni besøgte de hellige Kilder af syge og lidende Mennesker. Egnens berømteste Helligkilde var *St. Thøgers Kilde* VSV for Enderupskov Kirkebakke og ikke langt fra Hellig Thøgers nedbrudte Kirke i Enderupskov. En anden hellig Kilde i Gram Sogn fandtes ved Jenning ved den gamle Landevej fra Gramby til Kastrup i Hjørnet af Haven til et lille Hus. Denne Kilde besøgte til o. 1820.⁶⁹⁾ *St. Hans Blus* brændtes i Egnen Midsommeraftenen, og *St. Hansdag* 24/6

⁶⁶⁾ Se endvidere A. J. Marcussen: Optegnelser fra Lintrup og Hjerting Sogne (1923), 115—117, med gode Oplysninger om Pinsebrud fra Hjerting Sogn.

⁶⁷⁾ Forbudet udg. af Th. O. Achelis i Sønderjysk Månedsskrift IX (1932—33), 197—98.

⁶⁸⁾ Det Skydegilde (Skydhøtte), som i Rødding afholdtes mellem Slet og Høst, svarer til Købstadslavenes Papegøj- og Skydebrødregerilder og er uden Tvivl først i nyere Tid blevet almindeligt i Rødding (jfr. Marcussen: Rødding By og Sogn, 1930, 32—34), hvor Gildet ophørte i 1860'erne.

⁶⁹⁾ Sønderjyske Årbøger 1926, 118—119.

satte man *St. Hans Kål* i Klemme mellem Mælkehylderne under Dagligstueloftet. Af Kålenes Vækst tog man Varsler for det Kærestepars Lykke, som de var plantede for. Mange satte også *Levekål* (Løwkol) op for gamle Folk. Groede Kålen, vilde Folkene blive gamle. Denne Skik eksisterede endnu o. 1885. Planter, der blev plukkede *St. Hans Nat*, mentes at besidde Lægedomskraft. Indsamlingen af de lægende Urter måtte først finde Sted efter Solnedgang, når Planterne var dugvåde. Duggen mentes at besidde helbredende Kraft.

Bryllup.

Et halvt Års Tid før et Bryllup afholdtes, var der Jagilde, Fæstel (Fæsteøl) o: Trolovelse. Selve Brylluppet begyndte en Torsdag, så kunde det være færdig til Søndag.⁷⁰⁾ En Bydmand kom Ugedagen før Brylluppet og indbød ved at fremsige en vedtægtmæssig Remse, der blev påhørt med Andagt. De indbudte sendte Fødevarer til Bryllupsgården, hvor der iøvrigt blev godt indslaget. På Bryllupsdagen blev Bruden smykket om Morgenen med en Brudekrans i Form af en Krone (Brudekronen). Brudgommen forærede Bruden en Hovedvandskrukke og en sølvbeslagen Salmebog, eller også en af Delene. Musikanter spillede på Vejen til Kirken, og 12 eller 14 Ridesvende red foran Brudetoget. De red i Galop til Kirken og skulde nå at vende om og møde Brudeskaren, helst så langt fra Kirken som muligt. Ved Hjemkomsten til Gildegården stod Spille-mændene, der var i den forreste Vogn, og modtog alle de følgende Vogne med Musik. Når Følget var samlet, var det Skafferens Bestilling at få alle rigtigt anbragt ved Spisebordene, hvor et rigeligt Måltid indtoges. Inden man rejste sig fra Bordet⁷¹⁾ modtog Brudeparret Bryllupsgaverne. Efter Spisningen

⁷⁰⁾ En Forordning af 21/1 1778 med Forbud mod at holde Bryllup om Lørdagen findes trykt i Hans Pilegaards og August F. Schmidts Bog: *Fra Lintrup Sogn* (1925), 21.

⁷¹⁾ Om Bryllupstaler se E. Tang Kristensen: *Jydsk Almueliv VI*, Nr. 752 om Pastor C. A. Rafns Taler. Rafn var Præst i Gram 1845—77.

begyndte Dansen, der foregik efter et vist Ceremoniel. Mange Tiggere mødte ved Kirken og fulgte med til Bryllupsgården, hvor de blev bespiste i Loen eller i et andet Rum. Talrige nysgerrige indfandt sig også; om Aftenen kiggede de ind ad Vinduerne og kaldtes derfor æ Vinderkigere; man havde ingen Ret til at jage dem bort. — Næste Dags Morgen blev Brudeparret trakterede på Sengen af Køksen, som derefter modtog Drikkepenge af de nygifte. Om Søndagen gik Brudeparret „ung Folk“ i Kirke. — Ved Anden- og Trediedagsbrylluppet var der også Spisning og Dans, ikke mindst for Ungdommen. Den sidste Bryllupsdag var „Opsamlingsdagen“. Da sad Brudeparret ikke til Bords. På denne Dag satte man et Par gamle Folk i Højsædet, det kunde også være Brudens Fader og Brudgommens Moder eller omvendt. For Løjer overrakte man tit den gamle Brud et udstoppet Barn, og det kunde vække Latter, når den gamle Brudgom nægtede at være Barnefader og det derover kom til Strid mellem dem. Stundom overrakte man også, som engang i *Øster Lindet*, den unge Brud et sådant Barn, men hun blev tit undselig derved.⁷²⁾

Fødsel og Døb.

Når den unge Kone mærker, at hun ikke længer er „ene“, men at hun er „tung“, har hun ikke længer blot kun at tage Hensyn til sin Mand eller sig selv, hun bør nøje vogte sig for at volde det lille ufødte Barn Meen, hvad let kan ske, og det ikke blot på Førlighed og Liv, men på Sjæl og Salighed. Den frugtsommelige Kone må vare sig for, at intet følger med hende fra Byen, for da vil Barnet få Tyvs Natur. En frugtsommelig Kvinde må ikke gå over Ild; thi da får Barnet Brandsår (o:

⁷²⁾ Udførlige Oplysninger om Egnens gamle Bryllupsskikke har jeg på Grund af M. J. Skovs, Emil Lunds m. fl.'s Optegnelser givet i Jul i Vestjylland 1949, 20—24. Se endvidere Thøste Thøstesens: *Fra Hygum Sogn* (1928), 87—90. A. J. Marcussen: *Rødning Sogn* (1930) 70—71. Samme: *Lintrup og Hjerting Sogne* (1923), 87—90. Hans Kau: *Fra Kampen mellem Dansk og Tysk* (1908), 115—23. H. F. Feilberg: *Dansk Bondeliv I* (1889), 290—303. II (1899), 4—61.

Mærker deraf). Når en Kone under Svangerskabet ræddes ved Synet af en Ildebrand, kan Barnet få Husbranden (o: Skæret deraf) i Ansigtet. Løber en Mus over en frugtsommelig Kvinde's Ansigt, hvilket kunde ske i Sengen, og hun forskrækkes derved, får Barnet en Mus (o: Mærket deraf) i Ansigtet. Engang fløj en Kyllinghøne eller skruk Høne i Ansigtet på en Kone, der lavede til Barsel. Den satte sin skidne Fod i hendes Ansigt, men uden at tænke derpå, tørrer hun det skidne af og afvisker Hånden på Bagen af sit Skørt. Barnet fik Hønsfoden, ikke i Ansigtet, men på Enden.

Når én hvæsser en Kniv paa et *Dørræ*, skal vedkommende bagefter gå over det; thi skulde en frugtsommelig Kvinde først komme til at gå derover, vil Barnet få Hareskår. Et Hareskår vilde Barnet ligeledes få, dersom Moderen under Svangerskabet kom til at træde i et *Hareleje*. Dette skete „for nogle År siden“ i *Årup* (Gram S.). Fra en af Gårdene var Folkene henne at høste Rug, en af de kvindelige Optagere var frugtsommelig, og hun kom til at sætte Foden i et Lejested. Karlene lagde Mærke dertil og talte indbyrdes om, at Barnet nu vilde få Hareskår, og det fik det også.

Når et Brød trømler (tromler) i Ovnen, når det skydes ind, vil en Basselkone trømmel om, inden de bager igen. Når det sidste Barn fødes, er det forved tit kun et År gammelt. Så kan det ikke få så god en Pleje, som det skulde, og man siger, at det er kommet for tidligt på Rømplingstalden. Det allersidste Barn, Forældre får, og som slutter æ Hal (Halen), kaldes æ Skravkag. — Når Barnet er kommet, måtte man passe på, at det ikke fik Pudens Ansigt, for så kunde det let kvæles. Man måtte ikke vugge, når Barnet ikke var i Vuggen; thi så blev det arrigt. Når et Barn tages op af Vuggen, skulde Pudens Ansigt lægges ned, ellers blev Barnet uroligt, fik Kneb (Knæf, Kolik). Et spædt Barn måtte ikke først røre ved en Kat, så fik det ulægsomt Kød; men rørte det først ved en Hund, fik det lægsomt Kød. — De Børn, der græder i Kirken eller over Då-

hen, bliver gode til at synge. Når Barnet var blevet døbt, og de kom hjem fra Kirken med det, skulde Moderen tage sin sorte Kjole af og lægge Skørtet på Vuggen over Barnet. — Når der i *Birkelev* holdtes Barselgilde (Bryllup, Begravelse), havde Hjemmene deres bestemte *Bydelav*, men man kunde dog godt lade nogle sidde, når man vilde spare. Ved Barselgilde kunde Småfolk endog indskrænke sig så meget, at de blot indbød Fadderne. I *Rødding* og *Hygum* varede Barselgilderne i to Dage. Folk blev i *Hygum S.* indbudt på højtideligste Måde, ligesom ved Bryllupsfesterne, og det var almindeligt, at der blev indbudt en anelig Flok Faddere. I *Rødding* afholdtes den første Dag det såkaldte *Konebarsel*. Anden Dagen gik på lignende Måde som ved Bryllupper. Musikanterne betaltes ved, at der samledes ind i Spillemandskoppen. Bagefter Manden med denne Kop kom en anden med en Flaske Brændevin og to Snapsglas, og idet Musikanternes Skål blev afsunget, bødes der på en Dram.⁷³⁾ Faderen ofrede gerne en Rbm. til Præsten og 8 Sk. til Degnen.⁷⁴⁾

Inden en Barselkone holdt sin *Kirkegang*, måtte hun ikke gå i By (hendes første Gang skulde gå til Kirken), hun måtte heller ikke gå over en Vej, for så vilde Barnet blive en Tyv.

Død og Begravelse.

Det var især for Død og Begravelse, man mødte (hørte eller så) *Varsler*. Når Storken så' ned i Skorstenen eller der kom en Ugle i Huset, var det imod Lig. Faldt en Kniv, Saks eller Pen ned på Spidsen og blev stående, spåede det Lig. Drømte man om grønt og hvidt, vilde man snart spørge Lig. Ligeså hvis man drømte, at Tænderne faldt en selv ud af Munden; smertede Tænderne derved, var det en af Familien, der vilde dø. Udtrykket *jordslåvn* (jordslået) brugtes om Lærred eller om et sygt Menneskes Legeme, der havde Jordpletter. Blev et Men-

⁷³⁾ A. J. Marcussen: *Rødding By og Sogn* (1930) 71.

⁷⁴⁾ Thøste Thøstesens: *Fra Hygum Sogn* (1920), 90.I. J. S. Møllers Værk: *Moder og Barn* (1940) findes sønderjydsk Stof om Emnet.

neskes Legeme jordslået, var det gerne imod Døden. Når Hestene sloges meget i Båsen, vilde de snart komme i en Ligskare. Til Gengæld var det sådan, at når man lyver en død, lever han længe. Et Menneske kunde ikke dø på Hønsfjer, derfor brugte man dem ikke. Men vi er alle Vorherre en Død skyldig, og når den var kommet til Huse, var der meget at udføre, for at den hedengangne kunde få et hæderligt Henfølgen. Således gik forud for Begravelsen *Strå læget* og *Kistelæget* (æ Strålæg å æ Kestlæg). Når Liget skulde lægges på *Strå*, hentedes Nabo-konerne. De vaskede dets Ansigt, Hænder og Fødder og redte Håret, klippede Neglene o. s. v. Øjnene lukkedes straks efter Dødens Indtrædelse. Gik Øjnene op igen, eller Fingre og Tær var linne (ikke stive), betød det, at der snart ville komme et Lig bagefter. Var der to Lig i et Sogn, vilde der gerne komme endnu et tredie, inden de blev jordede. Liget iførtes Muldskjorten eller -særken. Ældre Folk havde tit Muldskjorten liggende. I gammel Tid henlagdes Brudgomsskjorten og Brudesærken til *Muldlinned*. Var Liget lagt på *Strå*, blev Kvindfolkene bevær-tede med Kaffe og Punch samt Smørrebrød. I 1870—80'erne drak de aldrig en Kaffepunch, derimod nok en Vinpunch. Til *Kistelæg* indbød en Bydepige. Når Liget var lagt i Kisten og var klædt, fik Kvindfolkene Kaffe og Punch samt Smørrebrød. De blev ofte helt lystige og højrøstede. „Nu køber man ofte Liglinnedet i en Alvarehandel“ (Alenvarerhandel), men ofte lod man også en Sykone sy Linnedet, og hun klædte tit alle Lig. Ved Syningen af Linnedet brugte hun et Huggejern. Når Liget var lagt i Kiste, sendte pårørende og Venner *Ligvers* og *Kranse*, som lagdes på Liget, Versene var ofte digtede af en Kone, der havde en god Lærdom, eller af Degnen eller Skolemesteren. Man havde den Mening, at enhver Lærer måtte kunne skrive Vers, og han havde ondt ved at blive fri derfor. M. J. Skov brugte den List at afskrive Salmever, helst sådanne, om hvilke han kunne antage, at de ikke var meget bekendte, men de må ikke have været smukke, for han havde aldrig stor Søgning. Sa-

gen var, at Versene særskilt skulde handle om den afdødes Liv, Sygdom, Død, Familieforhold o. s. v. — En Lærers Kundskaber og Lærdom målte man ofte forhen efter de Vers, han skrev. At Ligvers tit har været af et mådeligt Indhold, er en Selvfølge. Der hengik 8 Dage mellem Dødsfaldet og Begravelsen. Den Dag, Liget blev lagt i Kiste, kogtes Flæsket til Begravelsen. Når Kvindfolkene var gået hjem fra Kistelæget, kom Mændene fra det nærmeste Nabolag, navnlig *Bydemanden* (eller *Bydemændene*), som den Dag ved at oplæse en Byderemse havde indbudt til Begravelsen, og de beværtedes ligeledes med Kaffe, Punch og Smørrebrød. Tidligere fik de også Flæskesvær og Flæsk. — Til Begravelsen, som fandt Sted Dagen efter Kistelægningen, indbød en Ungkarl, dersom det var et ungt, ugift Menneske, der var død, ellers en Mand. Et gammelt Lig skulde bæres hen af otte gifte Mænd, og et ungt Lig af ugifte („denne Skik endnu“ 1884). — Den første Formiddag, henimod Middag, efter at en var død, ringedes der med Kirkeklokken. Det brød man sig dog ikke om i ældre Tid; siden blev det Skik, og så lod man en Karl ringe; men den Dag, der var Kistelæg, sendte man tre Karle hen at *ringe* og *kaste Grav*. De kaldtes Ringere og var indbudt dertil. Ved Begravelsen gik Ringerne også foran til Kirken for at ringe. Senere fik man overalt Døgravere, der både ringer og kaster Grav. — Liget blev altid udsunget for åben Kiste. Der blev sunget to Salmer, som enten var udtagne af den afdøde selv eller var blevet valgt af hans nærmeste Slægt. Derpå tilsloges Kisten og udbares, idet Degnen gik foran og sang et Vers. Når *Ligskaren* kørte til Kirke, skulde den nærmeste Nabo køre bagest. En Hoppe med Føl i måtte ikke komme i Skaren; thi da kastede den Føllet. Når en af Hestene rånede for Ligvognen, ville de snart komme for en Ligvogn igen. En Ligskare måtte ikke være „skårere“ o: Vognene skulde være i lige stor Afstand fra hinanden. Aldrig måtte der holdes i en Skare, hverken ved Begravelser, Bryllupper eller Barsler. — *Nytårsaften* ved Midnat kunde Folk, der var

født på en hellig Tid, se alle Ligskarer, vel også Bryllupsskarer, der i Årets Løb vilde komme fra Byen. I *Tiset* (Gram Sogn) „levede for ikke mange År siden“ en synsk Mand, der boede ved Vejen, hvor den ud af Byen førte efter Kirken. Han blev den Nat altid oppe til Midnat for at give Agt på, hvor mange Ligskarer, der skulde komme. Tit sagde han forud, at der vilde komme en Ligskaar på så eller så mange Vogne, og i Skaren var denne eller hin Mands Heste o. s. v. Den Mand, der her er Tale om, var nok *Mads Da.* Han handlede med Knapper, Tråd, Knaldperler o. s. v. Mads var særlig synsk over for Ligskarer. Han kom en Aften ind til en Nabo, hvor 4 Mand sad og spillede Kort. Mads sagde da: „Ser I ikke, der vælter et Lig i Døren?“ Synet gik i Opfyldelse kort efter. Der døde da en gammel Kone, og i den snævre Forstue, hvor Kisten måtte om på Siden, væltede Liget ud. Mads havde vist fået sit Tilnavn, fordi han, når han havde udtalt en Sætning, ganske umotiveret føjede et „da“ til. Mødte én en Ligskaar, og han ikke passede at komme til Side, førtes han med til Kirken, inden kunde han ikke komme løs. Sad to Mænd bagest i en Ligskaar 3: på den bageste Agestol på den sidste Vogn, vilde der først komme et mandligt Lig bagefter, men sluttede to Kvindfolk Skaren, vilde der først komme et Kvindeligt fra Byen.

Forhen gik Degnen somme Steder foran Skaren til Kirken og sang. Hvor der ikke var Huse, havde han Lov at puste ud.⁷⁵⁾ „Det er ikke længere end rigelig tyve År siden, det endnu var Skik i *Fole* Sogn og vist også i *Hygum* Sogn. Den nuværende Degn i Fole har afskaffet Skikken, da han kom. Han vilde ikke synge fra *Obbekær* til Fole, men det blev ikke godt optaget. Degnen i *Hygum* f. Eks. skulde synge fra *Brøstrup* til *Hygum*. Når Degnen i *Gram* var i *Enderupskov*, véd jeg, at han sang ud af Byen, derfra til Kirken er der også lige ved en Mil.“ (M. J. Skov, 1884).

⁷⁵⁾ Det var altså noget lignende som med Musikken til Kirken ved Bryllupper.

På *Ligvognen*, der kørte forrest, var almindeligvis kun Kuskens og en Kone, den afdødes nærmest pårørende. Næst efter kom Vognen med to Sørgekoner eller Sørgepiger (de sidste, når det var et ungt Lig). Når de kom til Kirken, skulde de brede en Ble (o: Lagen) ud på Båren. Bleen blev fæstet ved Håndtagene af Båren, og på Bleen blev da Kisten sat. — På Hjemvejen måtte der tages flere op på Ligvognen. Til Hjemmet skulde Vognene køre i samme Orden som til Kirken. Til Kirken kørtes i en sindig (sinde) Gang, hjemad måtte det nok gå stærkt. Når Liget kom nær til Kirken, begyndte *Klokkeringningen*, der holdt op, når Liget var sat i Graven eller båret ind i Kirken, hvilket sidste skete enkelte Steder, når der holdtes Ligprædiken. At bære Liget ind i Kirken afskaffedes mer og mer. Her holdtes for det meste kun Gravtale, over ældre Lig også ofte Ligprædiken (Liget kom i Vodder S. ikke mere ind i Kirken, men derimod nok i *Gram S.* og *Højst S.*). I Højst Kirke blev der sat et tændt Lys ved hver Ende af Kisten under Talen. I *Højst* og *Rabsted* holdtes undertiden både Udtale, Ligprædiken og Gravtale. I *Døstrup* var det Skik ved Ligprædikener, at der igen ringedes med Klokkerne, når alting var endt. Derfor modtog Klokkeren særskilt Betaling. Under Klokkeringningen forlod Skaren Kirken i samme Orden som den kom. Nogle Steder: *Arnum*, *Højrup*, *Gestrup* og *Agerskov* kørte Ligvognen bagest hjem, og de andre Vogne kørte fra Kirken, ligesom de kunde blive færdige til. Det sidste var også Tilfældet i *Rabsted* og *Højst* Sogne. De brød sig ikke om at komme hjem i en Skare. Når der kastedes Jord på et Lig, og en Skovl sattes sidst, blev det en Mandsperson, der vilde dø først, men sattes en Spade sidst, blev det et Kvindemenneske, der først vilde gå bort. — Til Begravelser spistes der Ærter og Flæsk, siden Vinsuppe og Flæsk (Skinke). Ligesom ved Bryllupper indfandt sig også her en Mængde *Tiggere*⁷⁶⁾, der bad om Middagsspise. Der

⁷⁶⁾ Om Egnens Fattigfolk og deres Levevis se Jul i Vestjylland 1947, 37—42. Om Originaler se Sønderjydsk Jul 1947. Rakkeren se Ribe Stifts-Tidende 2/8 1947 (A.F.S.).

blev dækket Bord til dem ude i Gården, hvor de beværtedes med Ærter og Flæsk. I Vodder S. betaltes Præst og Degn, når Begravelsen bestiltes. — Degnen fik dog ellers ofte først sit Offer, når han gik hjem fra Begravelsesgildet. Ved Begravelsesgilder bød man tit videre ud end ved andre Fester, d. v. s. når det var et gammelt Lig. Nogle Steder begynder man (o. 1885) også at afskaffe de store Gilder. Børn tages aldrig med, og der kommer almindeligvis kun to fra hvert Hus. Mange Steder (f. Eks. i Højst S.) bødes foruden til Begravelse også til Henfølge. De mødte kun om Morgenen i Sørgehuset, hvor de fik Kaffe og Punch samt Smørrebrød og Finbrød (Knas), og fulgte Liget til Jorde, hvorefter de vendte hjem. Ved Begravelser var der ligesom ved Bryllupper, Barsler o. s. v. en Skaffer eller to. Han satte Folk til Bords, og Måltidet begyndtes og sluttedes med samme Ceremoniel som ved Bryllupper og Barsler. Et Par Timer efter Spisningen blev drukket Kaffe og Punch, og Stemningen blev tit så løftet, at Folk gerne kunde synge, når det blot ikke havde været til en Begravelse. Man erindres her om en Udtalelse, som Thøste Thøstesen har meddelt (Fra Hygum Sogn, 1928, 91). Han hørte engang følgende Udtalelse: „Jeg har været med til mange fornøjelige Sammenkomster i *Fæsted*, men ingen kunde måle sig med Lavestes Pæjers Begravels.“

M. J. Skov beretter videre, at til alle Gilder: Bryllupper, Begravelser, Barsler, Rejsegilder o. s. v. gives fra hvert Hus en bestilt Kage til 2 a 3 Mark eller mindst 1 Mk. 50 Pf. Foruden disse Kager kommer der også en Mængde hjemmebagt Finbrød på Bordet. Skal alle de forskellige Slags Kager smages, må Folk spise langt mere, end de har godt af. Det er Kvinderne, der gør kraftigst Indhug. Det er ikke en gammel Skik, den er kommet med den gode Tid, vist først i Vestbyerne, men nu har den banet sig Vej også til magrere Byer, der ligger længere inde i Landet. Her begynder man dog at vride sig ved den betydelige og unyttige Udgift.

Til sidst fik Begravelsesfolkene Smørrebrød, Mændene Snaps og Øl til, Kvinderne et Glas Vin. Derefter kom der Punch og Kaffe ind på Bakker, Mændene fik en Punch eller to, og Kvinderne kunde drikke Kaffe efter Behag. Ved Begravelser spillede aldrig Kort.⁷⁷⁾

*

Ja, her kan vi slutte. Når den sidste Højtid var inde, blev den, der var gået bort, ført til den hegnede Plet om Landsbyens Kirke. Her fik de døde, tit stormslagne Menneskesjæle, deres Hvileplads. Didhen gik de efterlevendes Tanker og Bønner for de hensovede. Her på *Kirkegården* med dens forblæste, lyngklædt Gravtuer sattes Grænsen for alle Sognets Menneskeliv Slægt efter Slægt, Århundrede efter Århundrede. Her mødtes Tid og Evighed.

På Graven anbragte de efterlevende ved Vejs Ende et Kors, alle Tidens Håb og eneste blivende Hvilested for de troende Slægter.

⁷⁷⁾ Jfr. hermed korte Begravelsesoplysninger hos A. J. Marcussen: Rødning Sogn (1930) 71—72. Samme: Lintrup og Hjerting Sogne (1923), 86. Thøste Thøstesens: Fra Hygum Sogn (1928), 90—91. Endvidere H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I (1889), 359—63. II (1899), 94—135.